

**ELS HORTS
DE TARONGERS
DE PICANYA**
Arquitectura i paisatge

Adrià Besó Ros

Adrià Besó Ros

Universitat de València

Els horts de tarongers de Picanya

Arquitectura i paisatge

**I Premi d'Investigació d'Estudis Locals
Picanya 1997**

Col·lecció dirigida per Alfred Ramos

Col·lecció: Pont Vell
Direcció: Alfred Ramos

1ª edició: maig 1999

© textos i fotografies
Adrià Besó

© fotografies aèries
Ajuntament de Picanya
© d'aquesta edició
Ajuntament de Picanya

Edita:

Disseny i maquetació:
Departament de Comunicació de
l'Ajuntament de Picanya

Imprimeix: Gràfiques Vimar, S.L.

Dipòsit legal: V-2046-1999

Publicat amb el suport de:

Hort de Montesinos,
porta d'accés

Índex

INTRODUCCIÓ	12
1. LES TRANSFORMACIONS EN EL PAISATGE AGRARI	16
1.1. L'horta i el secà: un equilibri plurisecular	18
1.2. L'empenta transformadora i l'ampliació del regadiu (1880-1920)	20
2. EL PAISATGE DELS HORTS	22
2.1. El parcel·lari	24
2.2. Les infraestructures hidràuliques	28
3. L'ARQUITECTURA DELS HORTS	32
3.1. Hort de les Palmes	36
3.2. Hort d'Almenar	40
3.3. Hort de Pla	42
3.4. Hort de Villahermosa	48
3.5. Hort de Montesinos	52
3.6. Hort de Coll	54
3.7. Hort d'Albinyana	62
3.8. Hort de Veyrat	68
3.9. Hort de Gamón	72
3.10. Hort de Lis	78
APÈNDIX: Inventari de les espècies ornamentals dels horts	84
GLOSSARI	86
BIBLIOGRAFIA I FONTS	88

*Més pur que tot, el buit que vas deixar
i la teva presència en les coses*

M. MARTÍ I POL

A mon pare, qui em va ensenyar, amb el seu amor
al camp, a estimar i a comprendre aquestes coses

Amb aquest títol “Els horts de tarongers de Picanya. Arquitectura i paisatge” s’enceta una nova col·lecció: Pont Vell, Estudis Locals. El treball que en aquest primer número es publica va ser el guanyador del I Premi d’Estudis Locals (1997), convocat anualment per diferents institucions del nostre poble, amb l’objectiu de promoure la realització de treballs d’investigació sobre la realitat local en diferents àmbits i moments històrics.

El treball que ací es presenta ens acostava a una realitat del nostre paisatge agrari: els horts de tarongers. En un municipi i en una comarca on s’aprecia certa mancança d’edificis monumentals, el llibre ens aproxima a un concepte actual de patrimoni cultural que comprén les manifestacions més quotidianes de la vida de les persones, i que integra, no únicament aquells edificis més o menys significatius, sinó també l’entorn que els envolta: l’horta; que en les darreres dècades ha estat despreciada i considerada

sols com a zona d’expansió urbanística i que ara és moment de defensar com a garantia de qualitat ambiental, de qualitat de vida.

D’aquesta manera, amb la publicació del present estudi volem donar a conèixer una faceta més del nostre patrimoni cultural, de la nostra forma de vida, producte d’unes coordenades espacials i temporals concretes. A més, la importància històrica del fenomen dels horts de tarongers ve ressaltada per ser les terres del terme de Picanya el primer lloc on es va introduir el cultiu del taronger a l’Horta Sud, el qual ha constituït una important font de riquesa per a les famílies del nostre poble.

Únicament, des del coneixement del nostre passat, i dels seus testimonis materials, es pot estimar la nostra cultura, signe que ens identifica a tots i totes com a comunitat local, i defensar de forma decidida el nostre entorn com a garantia de futur sostenible per a les generacions venideres.

Josep Almenar i Navarro

Alcalde-President de l’Ajuntament de Picanya

Pròleg

L'HORTA I ELS HORTS, UN PAISATGE I UNA ARQUITECTURA

Evocant el panorama que havia contemplat des dels tossals de Torrent, el botànic Antoni Josep Cavanilles va escriure en 1795: “La multitud de lugares desde Puzol a Catarroja forman con ella [Valencia] una vistosa confusión, creyendo el observador que mira una ciudad de cuatro leguas de diámetro, tomando por jardines los intervalos que separan los pueblos”. L'agut punt de mira de l'observador del paisatge i de la natura que va ser Cavanilles, es revela capaç d'abraçar el conjunt de la comarca de l'Horta i el Cap i casal, però no ha sigut el comunment adoptat pels viatgers, *dilettanti* i historiadors de l'art que van seguir a l'il·lustre

botànic. Així, pocs anys abans, el no menys egregi Antonio Ponz anotava en el seu *Viaje de España* (1774): “También he salido a dar una vista fuera de las puertas de la ciudad, y desde un lugar eminente de la misma he descubierto la dilatada y frondosa huerta, que por todos lados la cerca, y que con la inmediata costa del mar forma un espectáculo verdaderamente deleitable, cuanto se puede pensar”. Però, tot apart d'aquesta impressió tan difosa entre els observadors d'aquell temps, Ponz no dóna un altre compte dels seus itineraris per la comarca immediata a València que les distàncies que separen als pobles en el seus

itineraris cap a Portaceli, Sogorb, Xàtiva o Sagunt, sense entretindre's en els nuclis de l'Horta Sud.

De la mateixa manera que les idees de Ponz van impregnar durant anys l'aproximació dels historiadors de l'art a les obres i monuments de la geografia espanyola, la seua atenció concentrada a la ciutat de València va ser imitada per molts altres viatgers i aficionats a qüestions artístiques. Per als viatgers, la mateixa proximitat no propiciava, paradoxalment, que es detingueren en aquests pobles, llevat que visitaren algun personatge o monument molt notable, i tard o prompte, prosseguien el seu itinerari cap a un punt de destinació distant. Els qui sentien interès pel patrimoni artístic i vivien acomodats a la ciutat suposaven que la plana fèrtil sols podia oferir amens passejos i la singular puixança dels cultius de regadiu. Si de cas les eixides s'orientaven cap als pols d'atracció que van ser, en direcció nord, el Puig, Sant Miquel dels Reis i Sagunt; i cap al sud, Alzira i el camí de Xàtiva, amb excursió a l'Albufera inclosa.

En altres paraules, un panorama en el que sols sobreeixien grans conjunts monumentals i certes vistes, solcat per rutes cap a altres centres urbans. Aquests camins van començar

a creuar-se en la segona meitat del segle XIX amb les vies del ferrocarril, que acurtaria els viatges d'anada i tornada des de la ciutat cap els nuclis urbans de l'Horta. Aleshores l'expansió del cultiu del taronger es va sobreposar a la tradicional vocació comercial de l'agricultura de la comarca, convertint les seues terres en objecte preferent d'inversió. La Revolució Industrial, que havia dut amb si el ferrocarril, va posar també a disposició dels propietaris mitjans tècnics per a l'aprofitament de l'aigua que consentirien l'ampliació dels regadius. Com en aquest llibre ens explica Adrià Besó es van crear així les condicions per a què aparegueren els horts de tarongers.

No per atzar, cap al darrer terç del segle XIX, es desperta paral·lelament un interès renovat per aquest paisatge i les seues gents entre els habitants de la ciutat: tipus humans, hortes i séquies, són considerats ara com a senyes d'una identitat encara imprecisa, d'una tradició a penes reconeguda, d'un escenari en transformació, i sobretot d'una font de riquesa i prosperitat. Els pintors valencians de paisatge van convertir l'Horta en tema dels seus llenços en la segona meitat del segle XIX; a ells els van seguir escriptors com ara Vicent Blasco Ibáñez i

pintors d'una generació posterior, com Josep Benlliure, l'obra del qual va més enllà del folklorisme, tot i que aquest s'ha ja apropiat després d'ella. Des de les primeries del segle que ara acaba, historiadors valencians de l'art es van aproximar al patrimoni i al paisatge de l'Horta com al d'altres comarques amb una mirada atempta i analítica. En les pàgines d'obres com la cèlebre guia *Levante* (1923) d'Elias Tormo o la *Geografia del Reino de Valencia* de José Martínez Aloy, José Sanchis Sivera i Carlos Sarthou Carreres publicada per aquests mateixos anys poden llegir-se descripcions, de vegades sumàries, dades històriques inèdites o poc divulgades, sobre els nuclis urbans, les seues esglésies, la seua arquitectura civil i els seus camps, tot això acompanyat d'algunes imatges d'indiscutible interès documental. En els texts dels historiadors, en les pàgines dels novel·listes i en els llenços dels pintors el paisatge de l'horta va definint els seus contorns i perfilant una identitat històrica que curiosament havia començat ja la seua mudança.

En efecte, artistes i historiadors tractaven d'atrapar en una imatge una realitat física i humana en moviment. L'autor d'aquest llibre ens recorda que el canvi

va produir, a més de riquesa, una seqüela de desequilibris que no semblen sinó accentuar-se en els darrers anys, al compàs accelerat de les transformacions socials i econòmiques de l'entorn. La unitat del paisatge de l'horta al voltant de la ciutat de València apareix ara descomposta en retalls i en el territori, densament poblat i urbanitzat, han sorgit vies de comunicació modernes i polígons i instal·lacions industrials que desplacen cap al fons de l'escena la tradició agrícola de la comarca.

En passar a segon pla aquesta realitat econòmica i humana, que té a veure amb les vivències de generacions dels nostres avantpassats, pot quedar oblidada o, en tot cas, relegada a l'interès particular dels historiadors. La intenció noblement divulgativa d'aquest llibre pot contribuir a evitar-ho, donant a conèixer una arquitectura i un paisatge de gran interès, que convé conservar i que pot resultar poc familiar per a molts, arribats a Picanya des d'altres llocs o adaptats al medi urbà que predomina cada vegada amb més força en tota la comarca. Per tot això, i perquè la propietat privada dels horts no afavoreix que siguen visitables, la descripció ocupa un lloc molt important en aquest treball.

La geografia, la història i la història de l'art són també ciències de l'observació. I aquesta afirmació no té un sentit merament retòric; tot al contrari, l'observació es troba amb freqüència en el punt de partida d'una investigació i serveix en el seu curs per a verificar les hipòtesis i matisar les informacions que s'obtenen de fonts escrites. En aquest vessant el llibre d'Adrià Besó assoleix una magnitud molt notable, perquè es fonamenta en el treball de camp i en l'anàlisi del paisatge. La seua mirada, detinguda i precisa, contempla el panorama sencer de la comarca per aproximar-se després al terme de Picanya i descriure l'entorn concret de cada hort, de les seues construccions i jardins. Però en observar i descriure els horts de tarongers, l'autor els explica històricament en aquest llibre com el revers de la medalla de l'arquitectura de la ciutat i dels nuclis urbans de la comarca; de la mateixa manera, el paisatge en el qual s'alcen les construccions cobra sentit com l'altra cara dels carrers i places en les quals transcorre hui la vida quotidiana de la majoria de nosaltres. La seua formació àmplia i basada en el coneixement de la geografia, la història i la història de l'art ha permès a Adrià Besó creuar les barreres que,

sovint artificiosament, separen aquestes disciplines, en la recerca del seu objecte d'estudi: l'arquitectura i el paisatge, com s'anuncia des del subtítol d'aquest llibre. Amb aquesta actitud l'autor se situa en línia amb les aportacions més prometedores de la moderna història de l'art, que fa temps va deixar d'ocupar-se de les obres mestres i des les que l'acadèmia va reconèixer com a "Belles Arts". Hui l'estudi de les intervencions humanes en la configuració del paisatge, l'arquitectura, i fins i tot l'arqueologia industrial, s'entrelliguen en treballs com el que el lector té en les seues mans, de la mateixa manera que el concepte de patrimoni abasta tant els béns culturals com els ambientals. Hem tornat així a un punt de vista no molt distint del d'aquells primers viatgers moderns que, com Cavanilles, veien en el paisatge un conjunt ben travat d'elements naturals i artificials dignes de ser contemplats amb una actitud semblant a la que s'adoptava davant altres creacions humanes: ciutats, pobles i jardins.

Amadeo Serra Desfilis
Universitat de València

Hort de Coll

Introducció

En cadascuna de les èpoques l'home ha sentit la necessitat d'actuar sobre l'espai físic en el qual s'assenta amb la finalitat d'obtenir una sèrie de recursos que li assegurin la seua subsistència. Per això, aquesta acció humana sobre el territori configura un determinat paisatge agrari, el qual ha anat experimentant transformacions més o menys significatives amb el transcurs dels segles com a conseqüència de les intervencions realitzades per les successives generacions.

Històricament el paisatge de la comarca de l'Horta Sud s'ha caracteritzat per un equilibri plurisecular entre les terres de marjal, situades al voltant de l'Albufera i dedicades al cultiu de l'arròs, les terres d'horta regades per l'aigua del Túria i destinades a cultius hortícoles, i les terres més altes i inte-

rior ocupades per cultius de secà. A cadascuna d'aquestes àrees s'associen unes determinades tipologies arquitectòniques: a l'horta predomina l'alqueria, a la marjal la barraca, i a les terres marginals, quan ens endinsem més cap a l'interior podem trobar casetes de secà, masos, corrals de ramat, etc. Tot i que la tendència ha estat guanyar terres al secà en les zones limítrofs per a destinar-les als cultius d'horta, aquestes transformacions han estat lentes, costoses, i a penes perceptibles a curt termini. Però aquest equilibri plurisecular va començar a trencar-se cap a les darreres dècades del segle XIX per causa de la generalització d'un dels invents de la Revolució Industrial –la màquina de vapor aplicada per a la captació d'aigua subterrània–, tot associat amb l'expansió del cultiu del taronger.

Aquest procés va començar de forma primerenca per aquelles àrees limítrofs amb les terres d'horta, com ocorre amb el cas de Picanya. Així, entre 1880-1900, veïns de la ciutat de València van invertir grans capitals en l'adquisició de terres de secà que molt prompte van ser transformades en camps de tarongers, tot perllongant-se aquesta situació fins els anys trenta del nostre segle. I per garantir la suficiència de recursos hídrics es va fer necessària la perforació de pous.

Per tant, dins d'aquest context de transformació sòcio-econòmica apareix una nova manera d'articular el paisatge agrari: l'hort de tarongers, caracteritzat per tractar-se d'una explotació agrària concentrada, generalment rodejada per una tanca, i presidida per una edificació que servia tant com a lloc d'estiueig i esbargiment per als propietaris, com per a residència de la família que tenia cura del seu cultiu. Dins del terme de Picanya els primers horts es localitzen en les partides de Les Palmes i el Colocó, situades més al nord junt a l'antiga horta, mentre que poc després es van transformar les terres situades en les partides de la Pedrera i el Regatxó, situades al sud del terme i en les quals es localitza la major concentració d'horts.

Però el paisatge dels horts de tarongers no és exclusiu de la comarca de l'Horta, ja que aques-

ta tipologia arquitectònica i paisatgística també emergeix en aquelles altres hortes situades junt a la xarxa de séquies existent en les desembocadures d'altres rius valencians, que en aquell moment van començar a ampliar-se amb la posada en funcionament de nous motors per a traure aigua i amb l'expansió del cultiu del taronger. Per tant, aquest paisatge dels horts de tarongers el podem trobar a la Ribera Baixa, la Plana de Castelló i la Safor.

Per tot això, l'hort de tarongers constitueix dins l'actual paisatge agrari un símbol característic producte d'unes coordenades sòcio-econòmiques que es donaren en un espai de temps concret, comprés aproximadament entre 1880-1930. Conscient d'aquesta realitat, la Corporació Municipal que en el seu dia va aprovar el vigent PGOU va demostrar una gran sensibilitat en contemplar la proposta tècnica de protecció de tots els horts existents al terme. D'altra banda les encertades i acurades restauracions realitzades pels propietaris d'alguns horts, suposen el complement necessari per assegurar la preservació d'aquest patrimoni per al fruïment del poble, com un símbol de la seua capacitat creativa, i per tant de la seua identitat.

Tot i que els horts de tarongers apareixen també a altres comarques valencianes, aquest tema no ha estat objecte d'atenció d'una

manera global per les investigacions realitzades des de les diferents disciplines, i en la majoria dels casos ha sigut tractat de forma secundària, tal vegada per trobar-se situats cronològicament dins un període de transició entre la societat rural i la societat industrial. Els estudis d'arquitectura popular de caràcter rural de vegades en citen algun exemple com a tipologia de transició, però tot centrant-se exclusivament en els seus trets arquitectònics. Altres treballs relacionats amb l'arquitectura dels magatzems de taronja, aborden el tema a manera d'apèndix, tot dedicant-li unes poques pàgines.

Nosaltres hem analitzat el tema dels horts de tarongers anant més enllà dels aspectes arquitectònics dels edificis, emmarcant el fenomen en un context de transformacions socio-econòmiques que duu aparellat un nou model de paisatge. Per això, per a la realització d'aquest estudi hem recorregut a mètodes plantejats des de diverses disciplines, com ara la geografia humana pel que fa a l'estudi del paisatge agrari, l'arquitectura per a abordar els aspectes estructurals dels edificis, la història de l'art per a analitzar la seua evolució estilística i l'arqueologia industrial per a comprendre aquest fenomen en un context de transformacions socio-econòmiques que suposen els inicis de la industrialització dels paisatges

rurals com a conseqüència de l'adopció d'un dels enginyers emblemàtics de la Revolució Industrial, com va ser la màquina de vapor. Com a fonts per a l'estudi ens hem recolzat sobretot en el treball de camp i en les fitxes del catàleg municipal d'edificis protegits, que ens han servit com a punt de partida. També la cartografia històrica ens ha aportat dades interessants per al coneixement de determinats elements del paisatge i la seua transformació. I a l'hora d'analitzar l'evolució dels estils arquitectònics, les obres de Benito Goerlich i Serra Desfilis sobre l'arquitectura de la ciutat de València entre 1875-1925 i 1926-1936 respectivament han resultat per a nosaltres obres de referència fonamentals i d'obligada consulta.

El contingut de l'estudi s'estructura en tres capítols. Al capítol primer ens aproximarem al procés de transformació del paisatge agrari, trencant-se d'aquesta manera un equilibri plurisecular entre l'horta i el secà. El segon capítol el dediquem a analitzar el paisatge dels horts com a resultat d'un procés de transformacions, i al tercer capítol ens centrarem en els aspectes arquitectònics dels edificis, com un element integrant d'aquest nou paisatge. Considerant l'interés dels jardins d'alguns dels horts, s'ha introduït un apèndix amb l'inventari de les espècies vegetals de caràcter ornamental.

Hort de Pla, porta d'accés

I per últim, tot abans de començar el desenvolupament de l'estudi, vull agrair els membres del Jurat del I Premi d'Investigació d'Estudis Locals de Picanya la confiança dipositada en el projecte que en el seu dia va ser presentat a concurs, cosa que, sense cap dubte, ha possibilitat que a hores d'ara haja esdevingut una realitat. De la mateixa manera vull fer extensiva la meua gratitud cap els propietaris i estatgers dels horts visitats, per totes les facilitats atorgades, sense les quals haguera estat molt difícil la realització d'aquest estudi. També agrair l'Ajuntament de Picanya la seua publicació, gràcies

a la qual s'aconsegueix un altre dels objectius relacionats amb el patrimoni cultural, com és la seua difusió, cosa que possibilita el seu coneixement per part del poble, i per tant que aquest el revaloritze com a tal. A Jorge Cerveró la realització de l'inventari d'espècies ornamentals dels horts. I finalment agraiisc el Dr. Amadeo Serra Desfilis, professor, amic i company, la pacient lectura del treball prèvia a la seua publicació, els seus savis consells, i les magnífiques paraules que serveixen de pròleg a la present edició.

Desembre de 1998

Hort de les
Palmes

Capítol 1

LES TRANSFORMACIONS EN EL PAISATGE AGRARI

El terme de Picanya s'assenta sobre la plana al·luvial d'origen quaternari que es localitza al voltant de la desembocadura del riu Túria. El relleu d'aquesta unitat presenta uns trets geomorfològics molt senzills. Es tracta d'un territori que s'eleva lleugerament des de la mar cap a l'interior, amb corbes de nivell paral·leles a la costa, la distància entre les quals va disminuint conforme ens anem endinsant cap a l'oest fins trobar els primers peus de mont. Pel que fa al cas concret que ens ocupa, les terres del terme de Picanya se situen entre

les isohipses dels 20 i 30 metres. Però el principal accident geogràfic que trobem és el barranc de Torrent, que travessa el terme d'est a oest, molt encaixat, i separa els nuclis de Picanya i Vista-bella. Per tant, el caixer del barranc marca la divisòria entre l'horta pròpiament dita, situada al nord del terme, i les terres situades al sud, on predominaven els cultius de secà i on es produïren de forma primerenca cap a les darreres dècades del segle XIX les primeres transformacions a regadiu associades a la introducció del cultiu del taronger.

Localització dels horts amb la seua superfície original

1. Hort de les Palmes	6. Hort de Coll
2. Hort d'Almenar	7. Hort d'Albinyana
3. Hort de Pla	8. Hort de Veyrat
4. Hort de Villahermosa	9. Hort de Gamón
5. Hort de Montesinos	10. Hort de Lis

L'horta i el secà: un equilibri plurisecular

Cap a mitjans del segle XIX el paisatge agrari de Picanya es trobava dividit en dos zones ben diferenciades, clarament definides pel caixer del barranc de Torrent. Aquesta divisòria va actuar també com a límit administratiu dels municipis de Picanya i Vistabella, fins que l'any 1851 el segon s'annexionarà a Picanya.

Les terres situades al nord del municipi, lligades al nucli de Vistabella, han rebut canalitzada l'aigua del Túria provinent de la séquia de Quart, que té la presa al nord de Manises. Després de passar junt als nuclis de Quart i Aldaia entra a Alaquàs, on es divideix en dos braços: la séquia del Dijous que s'endinsa a Picanya per l'Alqueria Alta o d'Escrivà, discorre delimitant els termes de Picanya i Xirivella fins desaiugar a la séquia de Faitanar, que marca la divisòria amb València. D'altra banda, l'altre dels braços, anomenat séquia del Terç, s'endinsa a Picanya per la partida de l'Alter, discorre paral·lel al barranc de Torrent, i passant junt al barri de Vistabella va a desaiugar també a la séquia de Faitanar als afores de Paiporta.

La presència d'aigua és, sense cap dubte, el principal factor que ha facilitat la presència de cultius d'horta. Segons Madoz (1849) cap a mitjans del segle XIX Vistabella

produïa forment i fesols com a cultius de regadiu.

Les construccions disperses relacionades amb el paisatge de l'horta són les alqueries. Per tant en aquest territori en trobem algunes com ara la Foia (720.850-4.369.650)¹¹, l'Alqueria Alta (719.700-4.370.200), la de Mangarrota (721.450-4.369.150) i la de Garcés (719.900-4.369.650), aquestes dues últimes en un estat ruïnós.

D'altra banda, al sud de la població trobem un altre espai regat que, segons Madoz, cap a mitjans del segle XIX tenia una extensió de dues-centes vint fanecades situades als voltants del nucli de Picanya. Aquest cabal procedia de les fonts que brollen al secà de Torrent, l'aigua de les quals s'arregava a un embasament construït al barranc de l'Horteta, des d'on partia una séquia que, als afores de Torrent es dividia en dos ramals, la séquia del Ràfol, i la de Picanya, on regava la seua reduïda horta, i d'allí continuava fins Paiporta, on anaven a parar els seus sobrants. El darrer tram des de Picanya fins Paiporta rebia el nom de séquia dels Horts. Però aquest espai regat es trobava notablement limitat per la escassa disponibilitat d'aigua, ja que únicament tenien dret a vint-i-quatre hores setmanals compreses "desde

¹¹ Aquestes xifres es corresponen amb la localització cartogràfica mitjançant el sistema de coordenades UTM

la puesta del sol en los domingos, hasta el lunes a la misma hora” (MADOZ, 1849). Ací es cultivaven, sobretot, verdures, forment, dacsa i algunes moreres.

La resta del terme estava destinada a cultius de secà, destacant els garrofers, oliveres, vinya i alguns cereals, com ara la civada. Segons indica Burriel (1971: 400), dins d'aquesta superfície de secà hi havien algunes parcel·les de reduïda extensió que es regaven gràcies a la presència de pous d'escassa profunditat, l'aigua dels quals era elevada per mig de sènies mogudes per un animal; el cabal de les quals no solia ultrapassar els 200 litres per minut. Encara al parcel·lari de l'any 1929 podem observar la presència d'algunes d'aquestes sènies.

Dins d'aquesta franja de terreny hi havia un reduït poblament dispers format per cases de secà, algunes de les quals s'han conservat fins a l'actualitat, mentre que d'altres, com veurem en parlar de l'arquitectura dels horts, van ser transfor-

mades per adaptar-les a les noves necessitats residencials dels seus propietaris. Al Nomenclàtor de l'any 1860 trobem una relació dels edificis dispersos, on destaquen sobretot les construccions relacionades amb l'horta, com ara alquerries, i en menor nombre barraques, la majoria d'elles situades a poca distància al voltant del nucli de Picanya. Per tant, hem de pensar en una franja de secà escassament construïda, on moltes de les edificacions disperses que apareixeran al Nomenclàtor de 1888, tot i que no especifica el seu nom ni la seua distància respecte la població, es construirien durant les dècades posteriors al 1860 sobre les franjes de secà limítrofs a les terres d'horta. Segons podem conèixer gràcies als edificis que s'han conservat, la seua planta es basa en els esquemes de casa de l'Horta, formada per un cos principal de dues plantes i dues crugies paral·leles a la façana, i un o dos cossos d'una crugia adossats a la part posterior formant un pati interior.

Alqueria de Moret (abans de la seua restauració)

L'empenta transformadora i l'ampliació del regadiu (1880-1920)

Cap al darrer terç del segle XIX aquest equilibri plurisecular descrit anteriorment entre terres de regadiu i de secà començà a trencar-se gràcies a l'aplicació d'un dels invents de la Revolució Industrial —la màquina de vapor— per poder elevar l'aigua del subsòl, associat a la introducció del cultiu del taronger, que vindria a substituir els tradicionals cultius de secà (ABAD, 1984: 27).

Aquestes transformacions primerenques, segons indica Burriel (1971: 398), es realitzaren per iniciativa de la burgesia i de professionals liberals de classe mitjana-alta residents a València, que adquiriren importants superfícies de terra per a plantar tarongers⁽²⁾, tot atenent la gran rendibilitat que aquest cultiu havia assolit en altres zones on s'havia introduït de manera més primerenca, com ara a Carcaixent (la Ribera Baixa). Per a introduir aquest canvi de cultiu les transformacions necessàries en el terreny eren mínimes, tot considerant l'escàs desnivell que presenten les terres. Per això, a més d'anivellar la terra, les inversions més importants consistiren en la construcció del pou i de les xarxes de séquies per tal de canalitzar l'aigua cap als diferents bancals.

Aquestes inversions es concentraren sobretot dins la superfície compresa pel triangle format entre els camins de la Pedrera, de Santa Anna —actual autovia CV 33— i el dels Horts, on es localitzen els horts de Lis, de Montesinos, d'Albinyana, de Pla, de Gamón, de Veyrat, de Coll, mentre que un poc més allunyats es troben els horts de les Palmes i d'Almenar. Per tant és dins aquesta àrea dedicada a cultius de secà, que comprén les parts de la Pedrera, Baixada Blanca i Canyaret de Picanya i les terres limítrofs a aquestes dins el terme de Paiporta, on es va introduir d'una manera primerenca el cultiu del taronger a la comarca de l'Horta Sud a partir dels anys vuitanta del segle XIX, i des d'allí, amb el pas del temps, va anar guanyant terreny dins l'horta tradicional regada pel Túria (BURRIEL, 1971: 394).

Aquestes transformacions suposaren l'aparició d'un nou tipus de paisatge: el paisatge dels horts que, a més de la novetat que suposava aleshores el cultiu del taronger, es caracteritza per la presència de residències construïdes en el centre de l'explotació a les quals s'associen jardins amb pins, palmeres, i d'altres

(2) A falta d'estudis sobre l'evolució de l'estructura de la propietat a Picanya, plantejem la hipòtesi que aquestes parcel·les, la superfície inicial de les quals oscil·la entre les 54,11 fanecades (5,5095 Ha) i les 182,80 fanecades (15,2336 Ha) serien adquirides per part de ciutadans de la capital, d'acord amb el que plantejgen Pons i Serra (1992:325), partint de les condicions favorables que es van anar establint a partir del segon terç del s. XIX, on es produïren les principals desmortitzacions i el consegüent procés de liberalització del mercat de la terra, tot coincidint amb un notable creixement agrari. Amb el pas del temps segons podem comprovar per les fonts cadastrals, aquestes parcel·les inicials d'alguns horts s'han anat engrandint mitjançant la compra d'altres parcel·les col·lidants que pertanyien a xicotets propietaris

espècies exòtiques, la silueta de les quals continua ressaltant sobre el mantell verd format pels tarongers. Segons Doménech (1991: 137), “aunque el poblamiento disperso es una constante en nuestro campo, hasta ahora se había tratado de alquerias y casas de campo poco abiertas a inovaciones de ningún tipo. Cuando comenzaron a aflorar los beneficios del cultivo, los terratenientes incorporaron rápidamente la moda del chalé y el huerto adquirió un carácter emblemático, llegando a formar un verdadero conjunto de habitación compuesto por una serie de elementos como el chalé propiamente dicho para la residencia de los dueños, la casa de los guardeses —popularmente conocidos como caseros—, que solían reaprovechar algunas construcciones, una capilla, motor para la extracción del agua, y la correspondiente balsa de riego para almacenarla”.

Però durant aquests primers anys les transformacions a regadiu i plantacions de tarongers quedaran exclusivament reduïdes a aquests horts, ja que la construcció d'un pou no era una inversió de cap manera assumible per a la xicoteta propietat, i els motors dels horts es dedicaven exclusivament per al servei particular de la finca. Per això va ser a partir de la segona dècada del segle XX quan el taronger s'estén d'una

manera generalitzada per tot el terme en crear-se algunes societats civils de regants on la inversió es dividia en participacions que eren adquirides per part dels xicotets i mitjans propietaris. L'any 1916 va entrar en funcionament el motor de Sant Agustí, permetent el reg d'unes cinc-centes fanecades. Posteriorment es construeixen el de Sant Jordi, i el de Sant Miquel en 1928. D'aquesta manera ja en 1933 hi havien funcionant a Picanya vint-i-tres motors, tot incloent els dels horts (BURRIEL, 1971: 401). Per això, a les primeries de la dècada dels anys trenta del segle XX les terres de secà havien desaparegut pràcticament del terme de Picanya.

Motor de Valero amb el típic fumeral de rajola

Hort de Veyrat: tanca de maçoneria

Capítol 2

EL PAISATGE DELS HORTS

El paisatge agrari és el producte de l'acció humana sobre un determinat espai.

Per tant aquest no és un element estable, sinó que el seu aspecte varia d'acord amb la intensitat d'aquestes actuacions. Tal i com acabem d'anàlitzar, cap a finals del segle XIX trobem un punt d'inflexió en la història del paisatge de l'Horta com a conseqüència de l'aplicació del motor per a l'extracció de l'aigua subterrània, la qual cosa repercutiria en una desestructuració paisatgística dels trets que tradicionalment havia presentat la franja de

secà limítrof amb les terres d'horta, sobre la qual anirà configurant-se un nou model de paisatge, el paisatge dels horts. L'hort està format per una parcel·la⁽³⁾ de terra d'una extensió important, delimitada per una tanca i dividida en diversos bancals destinats al cultiu del taronger, dins la qual es localitza un conjunt d'edificis format per la vivenda, les instal·lacions agrícoles i el motor, al voltant del qual s'articulen una sèrie de caminals interiors, que junt a la xarxa de séquies delimiten els diferents subparcel·les.

(3) La parcel·la es defineix com una unitat tècnica de cultiu compresa dins un únic límit de propietat. Per tant en parlar del conjunt de les terres d'un hort ens referim a la parcel·la. D'altra banda el concepte de subparcel·la cadastral o bancal fa referència a aquelles porcions de terreny que es fan dins una parcel·la, les quals físicament apareixen delimitades per marges, séquies o camins, tot i que pertanyen a la mateixa propietat.

Panoràmica dels horts. D'esquerra a dreta: Motor de l'hort de Lis, hort de Lis i hort de Coll

Camí de la Pedrera: tanques de bardissa dels horts

El parcel·lari

El paisatge agrari de la comarca, tant de les zones d'horta com del secà, s'ha caracteritzat per la presència de camps oberts "openfield". Les parcel·les dels primers horts de tarongers que es transformen a Picanya, com ara el de Les Palmes, el d'Almenar o el de Pla, tots ells situats a la part septentrional del terme, continuen la tradició d'aquest esquema de camp obert. Però, els canvis més importants els trobem als horts situats a les partides de la Pedrera, el Canyaret i la Baixada Blanca, on els límits de les seues parcel·les es defineixen mitjançant una tanca. Per tant, en aquesta zona apareix un tipus de paisatge de camps tancats "enclosure", aleshores novedós a la comarca. El seu sorgiment es pot explicar, no per motius pràctics com és el més habitual per evitar les interferències del ramat en els cùltius, sinó més bé per motius socials i culturals com una manera de remarcar la privacitat i la individualitat de la propietat d'acord amb la mentalitat burgesa dels seus propietaris.

En aquests horts apareixen dos tipus de tanques: bardisses vegetals "bocage" i closes de fàbrica. Les més generalitzades són les

primeres, i l'espècie vegetal més recorreguda és la tuia. Els arbres es planten un al costat de l'altre i entremig es col·loquen vàries tires de filferro d'espines per impedir el pas a l'interior de l'hort. Cada cert temps solen retallar-se, amb la qual cosa s'evita que cresquen en alçada. Aquest tipus de tanca s'empra als horts d'Albinyana, de Lis, de Gamón, de Montesinos, i a d'alguns trams dels horts de Veyrat i de Coll.

Quan s'aprecia un cert desnivell entre dues parcel·les es recorre a tanques de maçoneria de llenços arrebossats amb morter de calç, i amb cumbreira de teula àrab, que mai no ultrapassen el metre d'alçada respecte el nivell superior. Aquest tipus de tanca el podem trobar a alguns trams de l'hort de Veyrat i de l'hort de Coll als seus límits amb el Camí dels Horts.

Únicament els horts que apareixen tancats, és a dir, els situats a la partida de la Pedrera, presenten als accessos portes de ferro forjat amb la part inferior tancada per una planxa i la superior protegida per uns barrots, a través dels quals es pot observar la part interior. Aquestes se subjecten a uns pilars de rajola massissa, normalment vista, amb un collarí de

taulells ceràmics o de rajoles de cantell, rematats amb forma de piràmide truncada, tal i com és el cas dels horts de Montesinos, de Coll, de Pla, i de Lis. Únicament a l'hort de Villahermosa aquests pilars es rematen amb uns gerrons de formigó decorats amb elements classicistes, com ara caps de lleó i garlandes⁽⁴⁾.

D'altres vegades aquests accessos, quan les portes se situen una mica retirades del camí de pas, s'acompanyen d'uns murs de formes convexes fins assolir la línia del camí, tancada per una bardissa, tal i com es pot veure als horts d'Albinyana, de Lis, i a un dels accessos secundaris de l'hort de Coll.

Però, a més de l'accés principal, normalment altres horts disposen d'accessos secundaris que es dirigeixen des del camí de pas fins al centre de l'explotació on se situa la casa, alguns dels quals es tanquen també amb portes de ferro, com es el cas dels horts de Veyrat i de Coll.

Hort de Lis, porta d'accés

Hort de Gamón, accés principal

(4) Com a conseqüència del desdoblament de la carretera de Torrent a Albal, aquesta porta va ser desmuntada i recentment ha estat reconstruïda aprofitant els seus elements en un camí posterior que serveix actualment com accés a l'hort.

Segons podem observar mitjançant la cartografia cadastral, en la majoria dels horts els camins de comunicació interiors són els que divideixen la parcel·la conformant les diferents subparcel·les. Aquestes presenten formes ortogonals, aproximant-se prou al quadrat o al rectangle. Aquestes vies, que parteixen dels camins públics exteriors a la parcel·la sempre conflueixen en la casa. En molts casos, aquests camins, a més de facilitar les tasques agrícoles d'extracció i transport de les collites actuen com a passeigs interiors, ja que alguns trams estan plantats amb arbres i durant el seu recorregut apareixen alguns bancs per a poder asseure's, com vegem als accessos principals dels horts de Coll o de Gamón.

La construcció d'habitatges permanents ha estat un fenomen arrelat dins del paisatge de la comarca, sobretot a les terres d'horta (alqueries), i en menor mesura a les franques de secà (masos). La principal novetat que trobem ara és la localització d'aquestes edificacions respecte a la parcel·la. Les alqueries, com vegem en alguns casos de Picanya, com ara l'alqueria Alta o la de Garcès, sempre es construeixen en un marge de la parcel·la per tal d'aprofitar de manera directa la comunicació amb les vies rurals. Aquest tret es pot apreciar també a alguns dels horts més antics, com ara el de les Palmes i el de Pla, i també en altres que es

construïren aprofitant antigues cases com ara el de Veyrat. Però la majoria dels horts, sobretot els construïts dins el segle XX, com ara el de Coll, Lis, Montesinos, Villahermosa i Albinyana, les seues cases ocupen una posició més o menys centrada dins la parcel·la, amb la qual cosa es busca una major sensació d'intimitat i d'aïllament respecte a l'exterior, cosa que ve acompanyada també pel tancament de la parcel·la amb murs o bardisses vegetals.

Al voltant de la casa sempre apareix un jardí amb més o menys entitat, on destaquen les espècies arbòries de gran port⁽³⁾. Són, per tant, la casa i els arbres del jardí, tot junt amb els fumerals dels motors que es conserven, els principals elements que defineixen la percepció visual d'aquest paisatge, la silueta dels quals trenca la horitzontalitat formada pel mantell verd de les plantacions de tarongers.

Aquesta reorganització del parcel·lari es va fer en funció de la introducció d'un nou cultiu, el taronger, el qual encara continua present a tots els horts. El marc de plantació era aldauat, i els arbres cap a la dècada dels vuitanta del segle XIX es plantaven a 30 pams de distància (7'5 metres), tot i que a les primeries del segle XX, amb la generalització del peu amarg, es plantaven a 24 pams (6 metres), tot considerant el seu menor desenvolupament (PRIMO, 1991: 263-264).

(3) Aquests jardins, segons Pons i Serra (1902, 234) sempre responen a la mateixa lògica: "son reservas de territorio fija que, a la vez, se califican como aspectos personales en los que la penetración del extraño deja de ser intrusión si va precedida de la invitación. Nos llamamos, pues, ante una reserva de representación".

Hort de Coll,
accés secundari

Hort d'Albinyana,
porta principal d'accés

Les varietats més cultivades eren, sobretot, la taronja blanca comuna, i en menor mesura la taronja sanguina. Ja cap a la dècada dels anys vint del segle XX començaren a introduir-se noves varietats d'acord amb les noves necessitats dels mercats. Actualment, tot i que el taronger encara constitueix l'únic cultiu al qual es dediquen les terres dels horts, els

seus arbres han estat renovats, sobretot per la introducció de noves varietats amb millor eixida comercial i l'adopció de modernes pràctiques de cultiu, sent la més significativa la que afecta els regs, amb la generalització del reg localitzat, quedant d'aquesta manera fora d'ús el tradicional sistema de séquies associat al reg a manta.

Les infraestructures hidràuliques

Tot considerant l'estructura geològica del terreny, format per una plana al·luvial, l'aigua es trobava a poca profunditat. Açò havia possibilitat que alguns llauradors obriren pous. Tot i que hi havien algunes sènies de sang disperses pel secà de Picanya que servien per a regar reduïdes parcel·les, aquest regadiu ocupava una superfície marginal, tot considerant l'escàs cabal que podia traure un animal. Per tant la veritable transformació paisatgística d'aquest sector ve de la mà del motor, la potència del qual va multiplicar la capacitat d'elevació d'aigua del subsòl, i per tant es va poder augmentar considerablement la superfície regada.

El procés d'excavació del pou es feia de manera manual i en un principi tenien una profunditat que oscil·lava entre els vint i trenta metres i una amplària de metre i mig.

Els primers pous a motor funcionaven amb màquines de vapor⁽¹⁾, motiu pel qual eren també denominats pous de motors tèrmics amb pistó fix horitzontal i condensació. Per al seu funcionament requerien la instal·lació d'un fumeral construït amb rajoles, i d'una xicoteta casa amb coberta a dues vessants per instal·lar el

motor i una roda de paletes, que funcionava amb transmissió reductora de corretges.

Un exemple ben il·lustratiu dins el paisatge dels horts n'és el motor de Lis. Seguint el model habitual de l'època el fumeral s'assenta sobre una base quadrada, mentre que el canó, de forma tronco-cònica per impedir per la part superior l'entrada d'aire fred i facilitar així un corrent d'aire per inversió tèrmica, presenta secció octogonal. Per tal de protegir la maquinària presenta una construcció amb parets de rajola i coberta de dues vessants.

Ja avançada la dècada de 1910, es van introduir altres tipus de motor com ara el de gas pobre, per aspiració de vapor i rescalfat, el combustible del qual solia ser benzina i els olis pesats, tot i que també van ser emprats, a partir dels anys vint, d'altres combustibles, com ara l'antracita, el carbó vegetal, llenya, les morques d'oliva, o corfa d'ametla. En aquest sentit a l'hort de Gamón es va instal·lar l'any 1930 un motor de gas pobre en substitució de la sènia de sang que hi havia a l'antiga casa del Cellut, motiu pel qual no es va construir el fumeral de rajola, com era precís per als motors de vapor.

(1) Un dels factors que van produir la ràpida adopció de motors per al regadiu era, segons Berrocal (1995) la propaganda feta per algunes exposicions realitzades en terres valencianes, amb la finalitat de donar a conèixer les noves tècniques que, en el camp agrícola estaven sent utilitzades en altres zones d'Espanya i de l'estranger. Entre d'altres cap ressaltat l'exposició de Motors i Màquines Elevadores d'Aigua celebrada a València el 1880 i l'Exposició Mixta de Gandia de 1881.

Tot i això, el motor que més acceptació va tenir és l'elèctric, que començà a introduir-se a partir de les dècades de 1920-1930 en els pous construïts de nou, tot i que no va substituir els antics motors de vapor o de gas pobre dels horts fins ben entrada la dècada dels quaranta, segons indica Burriel (1971: 409). Aquestes noves instal·lacions van requerir certes reformes en els antics pous, sent la principal la construcció d'una torreta de planta quadrangular per a la comesa elèctrica.

Sovint és freqüent trobar junt al pou una bassa de maçoneria rectangular que oscil·la entre els 200 i 1.000 metres cúbics de cabuda. Tot atenent els trets morfològics del relleu de la comarca, on els forts desnivells estan absents, aquestes es construïen en alt per a què l'aigua eixira per la mateixa pressió cap a la séquia. Aquestes presenten parets fetes de maçoneria de pedres unides amb morter de calç, i el seu gruix sovint és major en la base. Normalment tenen una escala de volta de rajola per accedir d'un o varis trams. Ja que s'ubiquen en la part posterior de la casa, a més servien també per a prendre el bany durant l'estiu. Tenen una vàlvula que s'obri per a evacuar l'aigua cap a les séquies de reg. Aquestes bases encara continuen utilitzant-se actualment per al reg per goteig, tot i que en alguns horts, per tal de obtenir més pressió, la instal·lació s'acompanya d'unes bombes.

Motor de reg, Hort de Lis

Hort d'Albinyana, motor i bassa de reg

Hort d'Albinyana, detall de la bassa

L'aigua emmagatzemada en la bassa es destinava al reg dels tarongers. Des de la bassa es canalitzava als diferents bancals per unes séquies. Aquestes discorren en la majoria dels casos aprofitant els marges existents entre dos bancals, amb la qual cosa un mateix tram de séquia servia per a regar dos bancals a l'hora. Actualment aquestes xarxes de reg han quedat sense ús als horts de Picanya com a conseqüència de la instal·lació dels sistemes de reg per degoteig, i es mantenen com un testimoni de la història, en molts casos abandonades.

Tot i que moltes d'aquestes séquies han estat millorades i reconstruïdes amb el pas dels anys, les més antigues, i possiblement originàries de les primeres transformacions a regadiu, les trobem a l'hort de Pla. Les canalitzacions estan fetes per dues parets de maçoneria formada per pedres unides amb morter de calç i el terra és de formigó. Hi ha altres trams on el material emprat és la rajola de rebuig unida també amb morter de calç. En ambdós casos les parets, que tenen forma atalusada per la part exterior, s'arbossen amb morter de ciment per les cares exteriors, i al cim es revesteixen amb una filada de rajoles vistes aparellades de per llarg. En alguns trams, en la cara exterior s'empren fragments de rajola plana per a l'ar-

rebossat. L'amplària del caixer de les séquies està al voltant dels quaranta centímetres i la seua alçada és variable, ja que si se situa entre el desnivell existent entre dos bancals, la base de la séquia està sobre el nivell del superior, quedant les comportes sobreellevades respecte el nivell del bancal inferior.

Si el tram de séquia és molt llarg, cada cinquanta metres aproximadament (10 taules de tarongers) es col·loca un partididor per tal de contenir millor el cabal de la séquia. Aquestes comportes, tant les dels partididors com les de les boqueres, són de formigó armat, amb un agafall en la part superior per poder-les pujar i baixar per obrir-les i tancar-les respectivament.

Tant per a travessar els camins interiors dels horts, com als entradors dels diferents bancals, les séquies es cobreixen amb lloses de gres.

A partir de la dècada dels anys trenta ja es generalitzen les séquies de formigó encofrat, de parets rectes d'uns trenta centímetres de gruix, també cobertes per dalt amb una filera de rajola vista aparellada per l'ample, amb el terra de formigó, parets llüdes amb morter de ciment, i comportes de formigó armat.

Serà a la dècada dels anys cinquanta quan les parets de les séquies minvaran el seu gruix com a conseqüència de l'ús de la rajola i el morter de ciment, apa-

Hort de Pla: séquia, entrador

Hort de Pla: séquia, partidior

rellant-se en aquests casos les rajoles de per curt. En un primer moment es tractava de rajola massissa, mentre que posteriorment s'empraria la rajola foradada i el bloc de formigó. Aquestes formes

de construir han estat vigents fins la dècada dels vuitanta, quan les séquies s'han fet innecessàries com a conseqüència de la substitució del reg a boquera pel reg localitzat.

Columna i capitell
de la pèrgola de
l'hort de Gamón

Capítol 3

L'ARQUITECTURA DELS HORTS

El període comprès entre 1880-1930, a més de suposar una transformació paisatgística de les franges limítrofs de l'horta, amb tots els paràmetres analitzats, resulta també interessant des del punt de vista de la història de la construcció, ja que aleshores es van introduir de manera generalitzada algunes novetats pel que fa a tipologies, tècniques constructives i materials. I encara que les traces d'aquests edificis no són obra d'arquitectes de cert prestigi, tot exceptuant l'hort de Lis, la sèrie d'edificis analitzats a Picanya ens permeten apreciar aquesta evolució estilística produïda durant

aquest període pel que fa als repertoris decoratius.

L'aparició de les edificacions dels horts suposa la introducció en el paisatge agrari de la comarca de les noves tipologies de l'arquitectura residencial, lligades a una classe social emergent: la burgesia. Però, tot atenent la seua localització, ja que es construeix dins una explotació agrícola, presenta a més una sèrie d'instal·lacions que s'hi relacionen, com ara el motor, la bassa, l'estable, les andanes, i la vivenda de l'estatger, normalment situades a la part posterior de la residència principal. Habitualment aquestes parts sempre presenten un lligam

més clar amb l'arquitectura tradicional, pel que fa a les tècniques constructives, morfologia dels espais, ús de materials, etc. Per tant ens trobem davant una arquitectura que aconsegueix una doble funcionalitat: l'agrícola i la residencial, pròpia dels masos i de les alqueries senyoriales.

També en aquest conjunt d'horts podem trobar, amb el pas del temps, noves aportacions pel que fa a tipologies de plantes. Tant els edificis provinents d'antigues cases de secà, com és el cas dels horts de Gamón i de Veyrat, i els més primerencs cronològicament, com ara el de Les Palmes i Almenar, estructuren el seu cos principal en dues crugies paral·leles a la façana amb coberta de dos faldons que vessen les aigües cap a les façanes anterior i posterior respectivament. Cap a les darreres dècades del segle XIX o les primeres del XX s'introdueix a Picanya una nova tipologia de planta, pròpia de l'alqueria burgesa del segle XIX i que assoliran per aquestes dates les vil·les burgeses destinades a l'esbargiment: la casa de tres crugies amb torre centrada en planta, la qual actua com a element sustentant de la coberta a quatre vessants, on totes les façanes assoleixen la mateixa importància en basar-se en un mateix programa decoratiu. A aquest tipus responen els horts de Villahermosa i el de Montesinos. També

la planta del cos principal de l'hort de Pla respon a aquesta tipologia de tres crugies, encara que ens trobem davant un tipus menys evolucionat per diverses raons, com ara el poc desenvolupament que adquireix la torre, a més de la pervivència de la coberta de dues vessants, cosa que atorga un major protagonisme a les façanes anterior i posterior, quedant en un segon lloc les parets mitgeres.

Un nou pas en l'evolució tipològica de la casa de tres crugies paral·leles a façana el trobem amb el desplaçament de la torre mirador des del centre de la planta cap a un costat, assolint ara un caràcter autònom i independent respecte l'estructura del cos principal de l'edifici. A aquesta tipologia responen els horts edificats durant la dècada dels anys vint, com ara el d'Albinyana i el de Lis, amb coberta a quatre vessants, de planta perfectament simètrica, on totes les façanes assoleixen la mateixa importància en base a un programa decoratiu unificat.

Un element molt comú, que trobem sobretot als horts edificats o reformats a partir de les primeres dècades del segle XX és el pòrtic d'accés, que remarca l'eix central de simetria on se situa la porta principal. També és ací on podem observar unes majors concessions als elements decoratius, com a signe d'ostentació

burgesa, ja que es tracta del lloc de pas obligat per al visitant per a poder accedir a l'interior de la vivenda.

També l'estudi d'aquesta sèrie d'horts construïts a Picanya ens serveix per a comprendre com han anat a poc a poc introduint-se nous materials i noves tècniques, l'ús dels quals estava generalitzant-se en la construcció per aquells moments.

Pel que fa a la construcció de forjats, les primeres estructures—horts de Les Palmes, d'Almenar, de Pla, de Veyrat, de Gamón, de Villahermosa, de Montesinos—recorren a la fusta com a element estructural. Els forjats es conceben a base de biguetes disposades de forma paral·lela, que suporten uns revoltos de rajola. Però els horts construïts a partir de la dècada dels anys vint—Albinyana, Lis, Coll—substitueixen les biguetes de fusta per altres de ferro de perfil laminat en forma de I, la qual cosa permet donar major llum a les cruïes i als revoltos. Tot i això, als forjats de les cobertes els constructors continuen recorrent al tradicional sistema de biguetes de fusta i cabirons, damunt dels quals es disposa un entabacat de rajola per a servir de suport a la teula àrab. Únicament els horts de Lis i de Coll es cobreixen amb teula alacantina, que comença a fabricar-se a València l'any 1867, l'ús de les quals es va generalitzar a

partir del segle XX, sobretot per a la cubrició de naus industrials. El seu ús, a més de ser un signe de modernitat, representa una major economia en la construcció, ja que aquestes es recolzen directament sobre el cabiró, estalviant així l'entabacat de rajola necessari per disposar la teula àrab.

Altra de les aportacions de la Revolució Industrial pel que fa al camp de la construcció va ser el ferro colat. En l'arquitectura dels horts la seua presència és molt escassa, i únicament apareix com a motiu decoratiu i no com a element estructural en forma de columnes, etc. En la majoria d'edificis està present en baranes de balcons i d'escaleres, tapapersianes, els repertoris decoratius dels quals varien amb el pas del temps, tot d'acord amb l'adopció dels diferents estils.

El formigó va començar a introduir-se en la construcció a les primeries del segle XX a l'àrea valenciana de la mà de l'arquitecte Demetri Ribes. L'únic hort que recorre al formigó armat en les seues estructures és el de Gamón en el cos lateral reformat l'any 1931, amb la qual cosa s'aconsegueix la diafanitat de l'espai situat davall de la terrassa on es trobava una antiga bassa de reg. Però, aquest material ja venia emprant-se d'anys enrere en alguns elements prefabricats de caràcter decoratiu, com ara columnes—Galeria de l'hort de Coll—, i

balustrades de balcons o jardins com les que trobem als horts de Gamón, de Coll, d'Albinyana, de Lis i de Veyrat.

Estilísticament, els primers horts, com el de Coll, i sobretot el de les Palmes, són hereus de la tradició popular que té les seues arrels en l'academicisme divuitesc que va gaudir de gran acceptació en l'arquitectura popular de la comarca. Per tant, a la sèrie d'edificis estudiats estan absents els estils característics de les darreres dècades del segle XIX i primeres del XX com ara els revivals goticistes, modernisme i eclecticisme. L'empena constructora que abasta tota la dècada dels vint fa que els estils

més presents siguen l'eclecticisme tardà, amb trets decoratius molt estilitzats, per als edificis dels primers anys vint —hort d'Albinyana, de Coll—, i lleugeres referències a l'*art déco* per als construïts a les darreries del lustre, sent l'exemple més il·lustratiu l'hort de Lis⁽⁷⁾.

Una vegada analitzats aquests trets generals, tot seguit oferim una anàlisi de cada edifici en particular a manera de catàleg. L'ordre de presentació respon, sobretot, a criteris cronològics i estilístics, amb la qual cosa es pot comprendre d'una manera particular l'evolució de tots els elements que hem plantejat a manera d'introducció.

(7) Segons Serra (1996: 25), aquesta llarga pervivència de l'eclecticisme, amb la barreja d'elements provinents dels diversos estils de la història de l'arquitectura, en èpoques tan tardanes s'explica perquè "el arquitecto valenciano de esta época se encuentra más preocupado por el buen hacer y la plena satisfacción de las necesidades del cliente y las exigencias del "buen gusto" que por la reflexión teórica."

Hort de Gamón: baranes de ferro colat amb motius modernistes

Hort de les Palmes

Es tracta de l'hort més septentrional, ja que se situa junt al barranc de Torrent en la partida de les Palmes. El camí d'accés s'emmarca per dues fileres de palmeres que centren la perspectiva cap a la casa situada al fons.

Dins el conjunt de l'explotació, l'edifici s'ubica a un racó de la parcel·la (720.850-4.368.300), motiu pel qual podem pensar que ens trobem davant un dels horts més antics. Cronològicament podem situar-lo cap a la primera meitat del segle XIX, tot i que en anys successius experimentaria una sèrie de reformes.

El nucli de l'edifici està format per dos cossos de dues crugies paral·leles a la façana, un d'ells destinat a la vivenda dels propietaris, mentre que el d'una sola planta és el destinat a la vivenda dels estatgers. En la part posterior hi ha un pati delimitat per una tanca de maçoneria on s'adossa un cos d'una crugia que vessa les aigües cap a l'interior on es localitzava l'estable. Es tracta del mateix esquema compositiu que podem observar a l'Alqueria de Moret, situada a l'horta de Picanya.

La façana del cos de la vivenda dels amos es caracteritza per la simetria en la disposició de tots els elements. Aquesta s'emmarca per dues torres, tot seguint el model compositiu del Mas del Ràfol, situat al terme de Torrent⁽⁸⁾. Però com ocorre en aquest edifici, no es tracta d'unes torres pròpiament dites, sinó que en el cas de l'hort que ens ocupa, la de la dreta està formada per l'ampit que amaga la teulada, mentre que la segona abarca en profunditat les dues crugies i té la coberta plana, presentant-se com una tipologia no consolidada de torre mirador, tal i com la veurem als següents horts, ja que s'adossa una escala exterior que, partint des del pati interior, puja amb diversos trams de volta de rajola i passa recolzada sobre la teulada fins arribar a la torre. Els cantons de l'ampit d'aquestes torres es rematen amb boles herrerianes i amb pinacles de tradició barroca.

La porta d'accés d'arc de mig punt se situa centrada en la façana i al voltant d'aquest eix es distribueixen de manera simètrica les diferents obertures tant a la planta baixa com

(8) Aquest edifici s'anomena dins l'estudi de BESÓ ROS, A., *Arquitectures rurals disperses en el paisatge agrari de Torrent*. Torrent, 1995.

Hort de les Palmes, vista general

Vista de la façana principal

en el primer pis. Damunt dels tres balcons trobem sengles obertures de reduïda grandària que serveixen per donar ventilació a la cambra, espai relacionat amb la cria del cuc de seda. Les reixes són de ferro forjat, tot i que els tornapunts dels balcons semblen afegits posteriorment en substitució d'altres més antics.

A més d'aquesta façana principal, situada cara sol eixint, tenim la façana de mig dia que s'orienta de cara al camí d'accés principal, emmarcat per dues fileres de palmeres. En aquesta façana, als murs del pis inferior i del cos retranquejat que s'adossa al costat, s'obrin unes arcades, donant lloc a un pòrtic. Per tant podem pensar en una reestructuració posterior per tal d'atorgar a aquesta façana un caràcter representatiu, ja que és la que el visitant es troba en primer lloc, encara que manca de funció com a tal, ja que la porta principal d'accés es localitza cara sol eixint. La localització d'un reduït jardí davant d'aquesta façana contribueix també a reforçar aquest caràcter significatiu que se'l vol atorgar.

Els forjats dels sostres segueixen les solucions plantejades per l'arquitectura popular, articulants-se en base a biguetes de fusta que suporten uns revoltons de rajola. D'altra banda,

Porta principal d'accés

els forjats de les cobertes es plantegen seguint el sistema de biguetes de fusta que sustenten el característic entabacat de rajola, i els faldons es cobreixen amb teula àrab.

Aquest hort mai no ha disposat de motor propi, ja que antigament va ser propietat de la família Giner, i l'aigua necessària per al reg dels tarongers procedia del motor de la seua titularitat situat als afores de Picanya.

Vista posterior de l'hort de les Plames

Vista aèria

Hort d'Almenar

Es localitza a la partida del Colocó, s'accedeix a través de la carretera de Picanya a Paiporta per un camí que condueix directament davant la façana principal de la casa i es perllonga fins ultrapassar els límits de la parcel·la. D'altra banda es creua junt a la casa un altre camí, amb la qual cosa l'edifici se situa en la confluència de dues vies interiors que subdivideixen la parcel·la en quatre bancals. Per tant, en aquest cas, la casa es troba perfectament centrada dins l'explotació i els camins, alguns d'ells plantats amb palmeres, fan el paper de passeig interior. A diferència d'altres horts construïts més recentment, l'explotació es troba oberta i desprovista de qualsevol tipus de tanca o porta d'accés.

Es tracta d'un conjunt format per la casa, amb planta original en forma de L que conforma un pati posterior, un jardí poc extens que se situa davant la façana principal orientada a l'est, i el motor i la bassa, localitzats a un costat, però separat pel conjunt d'edificis pel camí que travessa l'hort.

L'edifici actual sembla que ha estat producte de diversos afegits construïts en èpoques successives. El cos original, de dues plantes, presenta la planta en forma de L, con-

formada per dues crugies paral·leles a la façana, orientades a l'est, i un altra orientada al nord. En la intersecció entre la segona crugia del cos principal i la lateral s'alça la torre mirador, provista amb un ampli finestral per cadascun dels costats i coberta amb una terrassa plana, a la qual es pot accedir des del seu interior mitjançant una escala de caragol de fusta. Es remata amb quatre pilars amb florons de terra cuita que subjecten una senzilla barana de ferro forjat. Els extrems dels llenços es troben decorats amb motius geomètrics molt estilitzats.

En èpoques successives s'afegien un cos de dues crugies de dues plantes cobert per dos faldons de teula àrab, formant un pati interior. D'altra banda al costat oest s'han afegit al cos anteriorment descrit una crugia d'una planta amb coberta plana feta de biguetes de fusta i revoltons de rajola i un altra paral·lela a la façana sud, que vessa les aigües cap a un pati interior tancat per un mur de maçoneria.

En la façana est els balcons són de formigó, enreixat de ferro colat, ràfec motllurat, porta de fusta de grans dimensions i un plafó ceràmic dedicat a la Mare de Déu. En la façana nord els balcons són de

Hort d'Almenar, vista general

Motor per al reg

tadició barroca, usant-se mallorquines. En la resta de l'hort hi ha reixes de tradició barroca de ferro forjat. Cal destacar la disposició simètrica de les obertures en totes les façanes, que queden desprovistes de qualsevol element ornamental, trencant amb la seua presència la monotonia dels murs llisos de les façanes rematats per un ràfec motllurat.

Coincidint amb els autors del Catàleg Municipal d'Edificis Protegits, la impressió general és que l'hort ha anat fent-se a base d'elements de distinta procedència, conformant un llenguatge eclèctic de desigual interès. També podria ser el producte d'una casa antiga del secà reformada i ampliada fins assolir la situació actual.

Aquesta explotació agrícola es localitza a la dreta del camí dels Horts, efectuant el recorregut de Picanya a Paiporta en la partida de Canyaret. Dins la parcel·la, l'edifici es construeix en un extrem, junt al camí que li dona accés (720.900-4.366.850). Però la casa presenta un altre accés per mig d'un llarg camí, el punt de fuga del qual va a parar a la porta principal. Davant la façana principal es troba el jardí, sense cap dubte un dels millors que trobem als horts de Picanya, sobretot per la frondositat i varietat de les seues espècies vegetals.

El cos principal de la casa està format per tres crugies paral·leles a la façana. Aquesta presenta una disposició simètrica de les obertures, trobant-se l'eix marcat per la porta principal desplaçat cap a la dreta. El mur es compartimenta a base de senzilles pilastres que marquen les divisions verticals i per cornises amb ressalts a l'altura de les pilastres i dels balcons, que marquen la divisió entre les diferents plantes. Tota la façana es remata amb una potent cornisa contínua que actua com a element unificador de l'espai, tot accentuant la seua horizon-

talitat. La teulada, a dues vessants, queda amagada per un ampit massís que presenta lleugers ressalts a l'altura de les pilastres, mentre que els diferents llenços es troben decorats amb plafons.

Les embocadures de les obertures es decoren amb una cornisa llisa que s'eixampla formant unes orelleres a l'altura de la llinda. Les baranes són de fundició. Els replans dels balcons es reforcen amb mènsules foliàcies prou estilitzades.

La vivenda dels propietaris, que és la que se situa sobre l'eix de la façana, s'eleva un poc més d'un metre sobre el nivell exterior. D'aquesta manera l'entrada ve precedida per una escala amb graons de pedra artificial que dona pas a una terrassa pavimentada amb mosaic de Nolla⁽⁹⁾, davall la qual trobem un semisoterrani dedicat a celler. Està coberta per un pòtic de biguetes de fusta recolzades sobre bigues de ferro de perfil en I. Per l'exterior, el bigueram de fusta del pòtic queda amagat per una cornisa de plaques de guix que envolta tot el perímetre. El retranqueig que presenta la terrassa al seu carrer central contribueix a afavorir la

(9) Segons Algarrà (1995) "El mosaic de Nolla, usado tanto para pavimentaciones como para revestimiento de muros, gozó de una buena acogida entre la burguesía valenciana, siendo un buen exponente de dos factores que dominaron las artes decorativas del periodo comprendido entre finales del siglo XIX y las primeras décadas del siglo XX, el funcionalismo y la búsqueda de una "elegancia" de corte ecléctico-burgués".

Hort de Pla, vista general

Camí d'accés

sensació de verticalitat de l'edifici. Les baranes que protegeixen, tant la terrassa inferior com la superior són molt senzilles i transparents, per la qual cosa deixen perfectament visibles els elements posteriors de la façana, tot facilitant la seua lectura.

Al costat d'aquest pòrtic s'obri una porta de fusta a nivell del terra que dóna accés a la vivenda dels estatgers. Aquest eix apareix també remarcant sobre l'alçat per la presència d'un balcó en cadascuna de les plantes superiors.

A l'esquerra del conjunt trobem la capella, amb la façana de rajola vista, material de més qualitat per tal de ressaltar la seua presència de la resta del conjunt. Segons ens indica Burriel (1971: 399) es va edificar l'any 1889, sent la darrera construcció del conjunt, les obres del qual van començar uns anys abans. L'estil de la façana és neogòtic, molt emprat a l'arquitectura religiosa coetània, dins l'ambient de neocatolicisme que es vivia aleshores (BENITO, 1992: 25). Presenta una portada ogival amb embocadura de pedra, flanquejada per dues finestres cegues de la mateixa morfologia. Damunt la porta s'obri un rosetó i el conjunt es remata amb un frontó triangular disposat entre dos pinacles.

L'accés al jardí es troba davant la casa i d'allí per una vorera de formigó podem accedir directament a la glorieta, situada al centre de l'eix transversal, en base al qual s'articula el recorregut del jardí. Tot i que actualment es troba molt abandonat, tant respecte a la cura de les espècies vegetals que s'hi troben com pel que fa a la conservació d'alguns elements arquitectònics, podem dir que és un dels millors jardins decimonònics del terme de Picanya. Segons va ser habitual al segle XIX, d'acord amb aquest corrent eclèctic que va caracteritzar l'arquitectura, el jardí presenta una barreja de trets del jardí barroc del segle XVII i del jardí anglès del segle XVIII, tot conjugant la rigidesa en els recorreguts característics dels primers, amb elements que intenten recrear les formes de la natura, com ara el llac artificial, la gruta, el "bosquette", etc.

La glorieta, de planta octogonal, es construeix en base a una estructura de ferro de gran senzillesa, amb les diferents peces unides amb rebles. La geometria en la disposició de les làmines de ferro canvia en la cara on es troben les dues portes d'accés a l'interior, on apreciem l'intent de reproduir en el dibuix la disposició de carreus. L'estructura del sostre

Hort de Pla, façana principal

Vista lateral

Glorieta

Façana de la capella

és de fusta, recolza plaques ceràmiques que conformen la coberta. El paviment, de mosaic de Nolla, reproduïx sobre un fons blanc elements de la natura com ara garlandes, papallones, etc., disposats d'una manera simètrica al voltant del centre, marcat per una garlanda de flors.

Els bancs es disposen de manera simètrica al voltant del sortidor. Tots estan coberts amb taulells ceràmics de Manises de les primeries del segle XX, d'estil neomudèjar, quan les seues fàbriques van incorporar a les produccions els dissenys que Owen Jones havia fet de la ceràmica existent a l'Alhambra de Granada (PÉREZ CAMPS, 1987: 25). Aquests inclouen tota una sèrie de peces especials, com ara perfils, motlures, etc., amb la finalitat d'adaptar la superfície del xapat als angles, vores i curvitats còncaues i convexes, per tal de donar revestiment a tots els complements (PÉREZ CAMPS, 1987: 32-33)

El motor es troba adossat a la vivenda dels estatgers, tancat dins una caseta independent del conjunt. Actualment es troba electrificat, i les seues aigües van a parar a una bassa que es troba dins el pati posterior de la casa, des d'on es distribuïa a través de la xarxa de séquies.

Sortidor

Bancs al jardí

Rotonda a la zona ajardinada

Hort de Villahermosa

(191). Aquest edifici, tot i que actualment pertany al terme municipal de Torrent a ran d'una permuta realitzada l'any 1991, ha estat inclòs dins el present estudi, ja que històricament ha format part del terme de Picanya.

Es localitza a la partida del Ràfol¹⁹¹ (720.050-4.366.600), i s'accedeix per l'antic camí de Santa Anna, convertit actualment en l'autovia CV-33. L'edifici es troba centrat dins la parcel·la i presenta davant la façana principal un jardí de reduïdes dimensions.

La casa està formada per un cos principal, dedicat a vivenda, i un cos lateral adossat, destinat als serveis de l'explotació agrícola. El cos de la vivenda respon a la tipologia de casa de tres crugies amb torre centrada en planta sustentada per quatre pilars. Per tant, l'alçat presenta dues plantes amb coberta de quatre faldons d'on sobresurt la torre central, amb coberta plana. La façana principal, curiosament orientada cap a l'oest, presenta una disposició simètrica de les obertures. Com a element decoratiu s'empra la rajola vista, que recorre les cantoneres, el sòcol, i les embocadures de les obertures, ressaltant el seu color roig intens sobre la tonalitat més clara emprada en el lluït del llenç de la façana. Aquest recurs decoratiu únicament està present en la façana principal, amb la qual cosa es vol ressaltar el seu caràcter. Per damunt del ràfec motllurat es disposava una balustrada de peces

de terra cuita, que ha estat substituïda per una gelosia de rajola. Els pilars que compartimenten els diferents trams de la balustrada es rematen amb gerrons de terra cuita. La torre mirador es corona amb una balustrada que segueix el mateix esquema compositiu. Tant pel tipus de planta emprada, com per la senzillesa del seu programa decoratiu, podem datar aquest hort en la primera dècada del segle XX.

La façana posterior respon al mateix esquema pel que fa a la distribució de les obertures, sent substituïda la porta d'accés per un gran finestral. D'aquesta manera es conserva en la planta baixa el sistema d'eix central al voltant del qual es distribueixen les diferents cambres.

Els forjats de la planta superior recorren a la fusta com a element estructural, així com la coberta, articulada en base a un forjat de biguetes de fusta, cabirons i entabacat de rajola, damunt el qual es disposa la teula àrab.

Al costat sud s'adossa un pati rectangular rodejat per cossos de dues plantes d'una crugia en tres dels seus costats, i per un altre d'una planta de dues crugies, paral·leles a la façana

Hort de Villahermosa, porta d'accés reconstruïda en el nou emplaçament

Vista general

principal de la vivenda. La cru-
gia d'aquest últim cos recaient
al corral conforma un pòrtic
d'arcs rebaixats. Les cobertes
dels cossos d'una crugia vessen
les aigües cap a l'exterior, men-
tre el cos de dues crugies pre-
senta la coberta de dues ves-
sants. Com a element estructu-
ral dels forjats s'empra la fusta.
Allí trobem la vivenda de l'es-

tatger, andanes, i estables per
als animals de la llaurança.

El jardí, localitzat davant la
façana principal, presenta com
a elements d'interés una pèr-
gola de ferro. Aquest és l'únic
dels horts estudiats que no ha
mantingut al seu entorn el tra-
dicional cultiu de tarongers,
que ha estat substituït per plan-
ters d'espècies ornamentals.

Façana principal

Hort de Villahermosa, vista costat sud

Vista posterior

Hort de Montesinos

Es localitza a la partida del Canyaret (720.450-4.366.700).

L'edifici, construït l'any 1904, es troba al fons de la parcel·la i presenta un accés principal flanquejat de xiprers que parteix des del camí dels Horts i va a parar davant l'eix de la façana principal, mentre que de la part posterior de la casa parteix un altre camí que va a eixir a la carretera d'Albal. Sobre l'esplanada situada davant la façana principal hi ha algunes espècies arbòries que conformen un xicotet jardí, desprovist de qual·sevol element arquitectònic.

El cos principal de l'edifici respon a la tipologia de casa amb torre centrada en planta, sobre la qual descansen els forjats. L'alçat està format per dos plantes. Els forjats de la planta superior empen biguetes de fusta, sobre les que descansen revoltos de rajola. La coberta, de quatre faldons, recorre també a les biguetes de fusta com a element estructural, damunt les quals descansa un entabacat de rajola recolzat sobre cabirons. La torre central presenta coberta plana, a la qual es pot accedir per una escala, fent així el paper de torre mirador.

Hort de Montesinos, camí d'entrada

Banc

Al seu exterior aquest hort ha patit nombroses intervencions que han desfigurat en certa manera la seua imatge original, sobretot pel que respecta als seus revestiments i morfologia de les obertures. La façana principal presenta una disposició simètrica dels vans, amb la porta d'accés centrada. Es remata amb un potent ràfec, i la coberta s'amaga sobre un ampit massís, la qual cosa contribueix a atorgar horitzontalitat a la façana. El pòrtic constitueix un afegit posterior, així com la decoració de taulells, que és prou recent, tot i que intenta imitar models de la dècada dels trenta.

En la part posterior podíem trobar una sèrie d'instal·lacions situades al voltant d'un pati, relacionades amb l'explotació agrària, com ara estables, pallissa,

Hort de Montesinos, façana

bassa per al reg, a les quals fa referència el catàleg municipal d'edificis protegits, però que han desaparegut en una reforma practicada en la dècada dels vuitanta, sent reconstruïts aquests volums d'una forma que no té res a veure amb els seus trets estructurals originals.

Hort de Montesinos,
vista aèria

Aquest conjunt d'edificacions, construït cap a 1920, es localitza a la partida del Canyaret (720.650-4.366.800). Es troben més o menys centrades dins una parcel·la prou irregular, a la qual es pot accedir pel camí dels Horts. Dins l'espai existent davant la façana principal de la casa es creuen dos camins interiors, prenent com a punt de fuga una conífera de gran alçada.

El cos de la casa presenta una planta en forma de L de dues crugies de tres plantes paral·leles a les façanes, amb un sistema de cobertes complex. En la part posterior hi ha un pati, al voltant del qual es localitzen els diferents serveis de l'explotació agrícola, com ara la bassa, el motor i els estables.

La façana principal, orientada cap a l'est, presenta una ordenació en dos cossos, amb una disposició simètrica de les seues obertures, quedant ressaltat l'eix central del seu alçat mitjançant la incorporació d'un altre cos rematat amb una coberta d'ampli ràfec, i amb la presència del pòrtic que precedeix l'accés principal. Els llenços es decoren amb falsa maçoneria rejuntada, i

Camí interior d'accés a la casa

Hort de Coll, vista general

Façana principal

per al sòcol, cantons, embocadures de les obertures, i delimitació dels cossos i carrers es recorre a la rajola vista. La porta d'accés ve precedida per un pòrtic sostingut per quatre pilars, element habitual a altres horts construïts o reformats durant aquest període, com ara els de Gamón, Lis, Albinyana i Veyrat. Ací observem una major profusió d'elements decoratius, com ara els balustres de formigó de la terrassa, i altres elements que evocuen l'arquitectura classicista, com ara les mènsules i la cornisa amb denticles feta amb rajola, la qual s'esten per la resta del mur dividint la façana en dos cossos.

A la dreta trobem la torre mirador, que en aquest hort, de la mateixa manera que vegem als de Lis, Albinyana i Gamón, es troba adossada a un costat de la casa. Seguint els models compostius de la façana, s'articula en quatre pisos, tot coincidint cadascun d'ells en alçada amb les diferents plantes de la casa. Únicament el cos superior, per tenir la funció de mirador, presenta obertures en els seus quatre costats. Predominen els plafons de rajola com a element decoratiu, cosa que, tot junt amb la morfologia de les finestres superiors, ens evocuen, encara que d'una manera molt estilitzada, els repertoris ornamentals de l'arquitectura mudèjar.

Les cobertes, de teula alacantina, presenten una inclinació excessiva per a les característiques climàtiques de la zona, amb uns prominents ràfecs de fusta, cosa que les aproxima a les característiques de l'arquitectura nòrdica.

La façana del cos lateral s'articula en tres plantes amb una disposició simètrica de les obertures, tot i que a un costat es va obrir posteriorment un mirador. Ací, el revestiment dels murs és totalment llis i s'empra una falsa rajola vista per a remarcar els cantons i els brancals de les obertures. La decoració es concentra, per tant, en les plaques de les llinades decorades amb cartel·les i grutescs, flanquejades per dues mènsules, d'un estil prou eclèctic, i a les baranes de fundició, que repleguen motius dels repertoris de l'Art Nouveau. La façana es remata amb un ampit decorat amb una gelosia ceràmica, i els pilars de reforç s'adornen amb florons.

Pels trets exposats podem concloure que l'estil arquitectònic de les façanes d'aquest hort respon a l'eclecticisme tardà, on se simplifiquen les formes ornamentals procedents de diversos estils de la història de l'arquitectura i de diverses regions.

Adossat a la torre a la part posterior cal destacar un cos allargat d'una crugia amb coberta

Hort de Coll, vista de la façana sud amb la pèrgola

Pòrtic d'entrada

Mirador

Acròtera de terra cuita

Llauradora de terra cuita

plana on se situa una pèrgola de columnes jòniques i balustrada de formigó encofrat, que presenta trets semblants a la que veurem a l'hort de Gamón, tot i que ací el cos inferior empra el ferro en forma de columnes de ferro colat i biguetes de perfil laminat en forma de I que sostenen els revoltos de rajola. Dins aquest cos trobem integrades algunes dependències agrícoles, com ara el motor amb la torreta de la comesa elèctrica i la bassa.

Altres dels elements d'aquest hort que presenta gran interès és el jardí, que es desplega sobre l'esplanada que se situa davant la façana principal. A més de la qualitat i varietat d'espècies vegetals, tant arbòries com arbustives, destaquen els elements arquitectònics i escultòrics que apareixen. El camí d'accés, dins el recorregut del qual s'alternen bancs revestits amb taulells ceràmics, dona pas a l'esplanada presidida per una conífera de gran alçada. L'accés a l'esplanada està flanquejat per sengles acròteres de terra cuita, acomplint d'aquesta manera la finalitat simbòlica que els atorga la mitologia com a animals guardians. Altres figures de tradició clàssica es distribueixen al voltant d'aquest espai central. Ací, el recorregut de les bardisses es delimita amb un sòcol ceràmic de motius

Hort de Coll, façana nord

Detall de la barana del balcó

Figures mitològiques de terra cuita a la zona ajardinada

geomètrics, mentre que als bancs, recoberts amb el mateix material, es recorre a repertoris neobarrocs propis de la dècada dels anys trenta⁽¹¹⁾ on destaca com a element decoratiu la punta de diamant, o neorrenai-xentistes on s'empren elements propis d'aquest estil, com ara els caps alats, predominant en ambdós casos les tonalitats groga i blava.

(11) Segons indica Serra (1996: 77) dins les arts decoratives associades a la vessant neobarroca de l'eclecticisme tardà valencià, "los zócalos de azulejos, las tejas azules en las cubiertas, y revestimientos cerámicos en general fueron muy estimados en esta época como toques de gusto regionalista en todo tipo de edificios públicos y privados".

Hort de Coll, jardí

Banc del jardí

Hort d'Albinyana

Es localitza a la partida de la Pedrera. Està format per diversos bancals; la casa se situa al centre de la finca (720.450-4.367.200). Al plànol de 1929 vegem com presenta dos accessos: un que conflueix amb l'eix de la façana principal, i l'altre que comunica amb el pati posterior de la casa.

El conjunt d'edificacions està format per la vivenda dels propietaris, dues crugies disposades en forma de L que conformen un pati en la part posterior de la casa on es localitzaven els serveis de l'explotació agrària, i per últim trobem adossats el motor i la bassa.

L'edifici principal, segons el testimoni oral del seus propietaris, va ser construït l'any 1919. L'any 1994 es va fer una restauració integral del cos principal, tot atorgant a les façanes el seu aspecte original i recuperant el color d'acord amb la informació facilitada per cates, encara que la seua distribució interior es va transformar per complet. Es tracta d'un edifici de dues plantes, que s'estructura en base a tres crugies paral·leles a la façana, on les línies de càrrega estan formades per pilars i jàsseres, amb la qual cosa s'aconsegueix una major lli-

bertat a l'hora de planificar la distribució dels espais interiors. Però, tot i això, en la distribució dels espais encara manté el corredor central com a eix organitzador de l'espai i l'escala situada a un costat de la segona crugia, cosa que es pot entendre com una reminiscència de la tipologia de casa popular establerta per l'Acadèmia al segle XVIII (DEL REY, 1990b: 538). Adossada al costat dret, i alineada amb la façana principal trobem la torre-mirador, que sobreix en alçada respecte a la casa. Les cobertes de la casa i de la torre són de teula àrab estructurades en quatre faldons.

Les façanes es caracteritzen per la simetria en la disposició dels elements. Els panys de paret es delimiten per un sòcol en la part inferior, per un encarreuat fingit en els cantons i per una cornisa en la línia de la coberta. Presenten tres obertures en cadascuna de les plantes. La façana principal presenta com a element definidor una cornisa que marca la divisòria de les dues plantes, però alhora reforça l'horitzontalitat de l'edifici en recórrer els repeus dels balcons, el pòrtic d'accés i la torre, afavorint d'aquesta manera la integració de

Hort d'Albinyana, façana principal

Detall del balcó del mirador

Portic i torre mirador

(12) Aquest element va ser emprat en l'arquitectura de la ciutat de València durant els primers anys de la segona dècada del segle. Però en aquest cas s'empra d'una manera tardana i fins i tot recorrent a una simplificació en les formes. Aquest fet resulta habitual en la data en la qual es va construir aquest hort, ja que segons Benito (1992: 218), els elements modernistes "perduraban con mucha mayor intensidad, sobre todo, en su vertiente geométrica de origen vienes, en las construcciones de muchos maestros de obras y albañiles que a lo largo de los años veinte levantaban numerosos pequeños edificios, especialmente chalets, con abundantes referencias modernistas dando lugar a lo que se ha dado en llamar modernismo popular."

la torre. Totes les obertures apareixen rematades per una placa amb elements florals que conté en el centre un tríglif d'estil "sezession" que, tot atenent la data de construcció de l'edifici, s'empra d'una manera retardatària⁽¹²⁾. Tot açò es conjuga amb altres elements procedents de l'arquitectura clàssica, com ara les mènsules del pòrtic d'entrada, i els frontons que rematen els balcons de la torre-mirador, cosa que atorga a la façana un estil eclèctic. La comparació entre els elements decoratius de la torre, amb línies molt simplificades en l'encoixinat imitat dels cantons, els remats de les obertures, les mènsules..., ens fa pensar en una estil més coetani a la seua data de construcció, ja que arreplega els trets estilístics de l'arquitectura de l'eclecticisme tardà dels anys centrals de la dècada dels anys vint, caracteritzat per una tendència a l'estilització i geometrització dels elements arquitectònics, trets que estaven absents del panorama arquitectònic d'uns anys enrere. En aquest hort trobem certes novetats pel que fa als materials emprats en les estructures, com ara el recurs en el forjat de la primera planta a les biguetes de ferro de perfil laminat en I que sustenten els revoltos de rajola plana en substitució de la fusta, mentre que en el forjat de la coberta es recorre encara a les biguetes de fusta i entabacat de rajola.

Tot i que l'interior de l'edifici es troba totalment transformat, algunes fotografies facilitades pels propietaris ens mostren l'aspecte original d'alguns àmbits. El hall es decora a la manera clàssica presidit amb una estructura d'arc entre llindes, d'acord amb el model serià, sustentada per dues columnes dòriques fetes amb estuc. Hi havia un sòcol de taulells ceràmics de Manises pintats amb trepa, d'estil renaixentista inspirat en els alicatats del Col·legi de Corpus Christi de València, edifici paradigmàtic del darrer renaixement valencià. Tal i com vegem a la fotografia, travessant el vestíbul, les portes encristallades del fons tancaven una saleta. Els paviments eren de rajols hidràulics. Travessant l'arc del vestíbul, a la segona crugia a mà dreta, ens trobem amb l'escala que dona accés a la planta superior, amb graons de marbre i balustrada de fundició, que comunicava directament amb el saló de la casa que ocupava la part central de la planta, al voltant de la qual es distribuïen les diferents cambres. De la decoració d'aquest saló cal ressaltar el sostre neogòtic fet amb biguetes de fusta suportades per uns cans representant animals fantàstics. Una vegada més es torna a observar el recurs al sòcol de taulells ceràmics amb decoració neo-renaixentista. Per tant, també en la decoració interior trobem aquesta barreja d'estils que hem vist pel que fa a l'exte-

Hort d'Albinyana, vista posterior del conjunt de la vivenda

Façana posterior

Cos destinat a l'explotació agrícola

Interior, aspecte original
de l'entrada

Interior, escala d'accés a la
planta superior

rior, motiu pel qual podem parlar d'una arquitectura eclèctica.

A la part posterior de la casa apareix un pati tancat amb un mur construït de maçoneria amb verdugades de rajola. A un dels costats s'adossava una crugia destinada a estable, que ha estat recentment enderrocada, mentre que a l'altre s'alça de forma perpendicular un cos de dues plantes format per dues crugies. Ací trobem estructures i solucions constructives característiques de l'arquitectura tradicional de la comarca: forjats amb biguetes de fusta i revoltons de rajola i entabacat de rajola a les cobertes. El contrast i la falta de integració que trobem en aquest hort entre la vivenda i els cossos posteriors, ens fan pensar que aquesta part procedesca d'un antic edifici existent, que apareix citat a l'alçament cartogràfic del 1900 com a Casa de Rosselló.

I per últim, adossat a un extrem d'aquest cos, ens trobem amb el binomi motor-bassa. El motor conserva la torreta per a rebre la llum, i no hem observat cap vestigi de la presència d'un antic fumeral. D'altra banda la bassa està construïda amb un mur de maçons atalusats per la part exterior units amb morter de calç. Per poder accedir hi ha una escala de dos trams de volta de rajola, el primer dels quals condueix a la bassa, mentre que el segon dona accés a la coberta del motor, que en ser plana s'aprofita com a terrassa.

Hort d'Albinyana, camí d'accés a la façana lateral (cap a 1950)

Camí d'accés a la façana principal (cap a 1950)

Hort de Veyrat

Es localitza a la partida de La Pedrera (720.700-4.367.050), i la parcel·la on s'assenta, de morfologia rectangular, limita per l'est amb les terres de l'hort de Pla i pel nord amb les de Gamón. L'edifici actual s'alça sobre l'antiga casa del Calvo, que ja apareix esmentada a l'alçament cartogràfic de l'any 1900.

S'accedeix pel camí dels Horts i actualment l'entrada a la casa es fa per un camí que discorre per un lateral fins la façana principal. A més, presenta altres dos accessos secundaris que partint també del mateix camí dels Horts, van a parar a l'esplanada que s'obri davant la porta d'accés a la casa. Allí trobem un xicotet jardí format per alguns arbres de gran alçada de fulla perenne, però aquest manca dels elements arquitectònics habituals, com ara els bancs, figures, balustrades, etc.

El cos principal de la vivenda està format per dues crugies paral·leles a la façana amb coberta de dos faldons que vessen cap als laterals. Per aquest motiu la façana principal presenta un remat en forma de frontó triangular, format per la inclinació de la coberta. Presenta una disposició simètrica de les obertures, desta-

cant la porta d'accés emfasitzada per un pòrtic, solució habitual per aquest tipus de construccions com ja hem vist a altres horts. Als costats se situen, a nivell de la planta baixa, uns finestrals arran del terra, amb la qual cosa s'integra la visió del paisatge exterior en l'interior de la vivenda, tot unit a la circumstància que la casa s'alça a nivell del terra, no sobreelevada com hem vist a altres horts com ara el d'Albinyana, el de Pla i el de Montesinos. Les embocadures de les finestres s'emmarquen amb bandes totalment llises. Però, és al pòrtic d'accés, on es pot apreciar una major concentració dels elements ornamentals, que evocuen un llenguatge clàssic. Aquest està format per quatre pilars amb bassa i capitell molt estilitzats, entaulament amb denticles i balustrada. En l'intradós de les obertures es col·loquen unes mènsules foliades. És per tant, en aquest pòrtic, lloc de pas entre l'exterior i l'interior de la casa on es pot trobar aquesta ornamentació més acurada, com a signe de prestigi i per a impressionar el visitant que accedeix cap al seu interior. Tot el mur de la façana i la divisòria entre els dos pisos els troben remarcats

Hort de Veyrat, façana principal

Vista del costat sud

per una banda llisa. Aquest cos principal, originari de la casa del Calvo, presenta els forjats del pis de biguetes de fusta i revoltons de rajola, mentre que en la coberta es recorre a la característica solució de biguetes de fusta i entabacat de rajola.

Sobre la segona crugia s'adossen dos espais de planta quadrada amb coberta de teula a quatre vessants.

Pel costat dret s'adossa un cos longitudinal de dues crugies de dos plantes amb coberta a dues vessants, i els altres dos costats —el esquerre i el posterior— es tan-

quen amb un mur de maçoneria, donant lloc a un pati interior. En la façana exterior d'aquest cos lateral trobem una articulació dels murs semblant a la que hem vist a la façana principal, caracteritzada per una senzillesa de línies. Una banda llisa defineix els límits del mur, i discorre de dalt a baix emmarcant les embo-

cadures de les finestres, disposades de manera simètrica. Els espais creats entre les finestres inferiors i superiors es decoren amb plafons ressaltats.

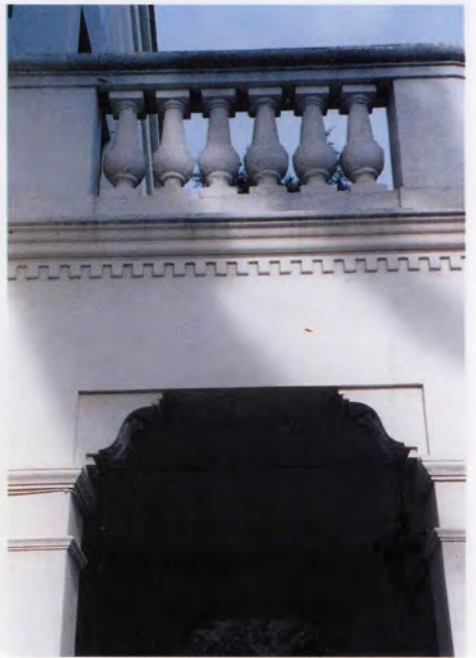
Pòrtic d'accés, mènsula foliada

Per tant, la reforma patida per aquest hort en dates tardanes adapta l'edifici als programes decoratius vigents aleshores, on els elements ornamentals s'han eliminat o simplificat al màxim, i aquests es concentren en la part més representativa de l'edifici, com ara el pòrtic que precedeix l'accés principal.

A la part posterior de la vivenda trobem el motor i la bassa. El pou, que en principi va ser de gas pobre, ara es troba electrificat, destacant en alçada la torreta de la comesa elèctrica. La bassa és molt semblant a la de l'hort d'Albinyana formada per parets de maçoneria i calç atarusades per la part exterior.

Hort de Veyrat, façana nord

Pòrtic d'accés

Vista posterior des de la bassa i el motor de reg

Hort de Gamón

Es localitza a la partida del Regatxo (720.800-4.367.300) junt al camí dels Horts. L'accés principal discorre en línia recta cap a la vivenda, fent servir com a punt de fuga la porta posterior. Al llarg del seu recorregut, situats de manera simètrica a ambdós costats, trobem uns bancs de formigó sense espatla que segueixen el mateix disseny que els que apareixen al jardí de la casa, motiu pel qual aquest camí actua a manera de passeig. També la porta d'accés davantera serveix com a punt de fuga d'un camí interior que no apareix assenyalat al plànol cadastral de 1929. Per tant, en aquest hort, el conjunt d'edificis es troba centrat dins l'explotació agrícola.

Prenent com a referència la façana principal, orientada cap a l'est, al costat esquerra trobem una pineda, mentre que davant de la casa vegem el jardí que ocupa una superfície allargassada en sentit paral·lel a la façana.

L'origen de l'edificació actual el trobem a la casa del Sellut, una antiga casa de camp que figura ja en l'alçament cartogràfic de l'any 1900, formada per un cos principal de dues crugies paral·leles a la façana i un pati adossat al costat dret tancat per una paret de

maçoneria, dins el qual se situava el pou, la bassa, i unes porxades adossades a la tanca en forma de L per ubicar les instal·lacions agrícoles. L'any 1930 la família Gamón va adquirir la propietat d'aquesta finca i comença un procés de transformació de l'edifici que va finalitzar l'any 1932, assolint pràcticament l'aspecte que presenta en l'actualitat. La vivenda està formada per un cos de dues plantes de dues crugies paral·leles a la façana amb coberta de teula àrab de dos faldons que vessen cap a les façanes anterior i posterior respectivament. Els forjats de la primera planta s'articulen en base a biguetes de fusta que suporten uns revoltons de rajola, mentre que per a la coberta es recorre a la solució característica de biguetes de fusta i entabacat de rajola. En la planta baixa les dues crugies queden travessades per un corredor central, als extrems del qual se situen els accessos davanter i posterior respectivament. Per tant, aquest edifici encara conserva la seua estructura original, característica de l'alqueria valenciana, que s'ha mantingut tot i les reformes efectuades a les primeries de la dècada dels anys trenta.

Hort de Gamón, vista general

Façana principal

Les façanes presenten una disposició simètrica de les obertures en ambdues plantes, amb finestral en la planta baixa i balcons en la planta alta amb baranes de fundició de disseny modernista reaprofitades d'un edifici anterior. L'accés s'emfasitza amb un pòrtic subjectat per columnes de formigó d'ordre toscà, situades damunt un pòdium per tal d'assolir l'alçada necessària tot respectant els cànons clàssics. La part superior serveix de terrassa, i es rodeja amb una balustrada de formigó armat. Els cantons de la façana es rematen amb decoració d'encaireuat simulat de la mateixa manera que vegem a l'hort d'Albinyana, mentre que la coberta s'oculta per un ampit de fàbrica situat sobre el ràfec per tal d'amagar la teulada.

Al costat esquerra s'adossa la torre mirador, tal i com vegem als horts construïts a partir de la dècada dels anys vint. Però en aquest cas es recolza per un costat sobre la paret mitgera de la casa, mentre que per l'altre ho fa sobre dos pilars de formigó armat, quedant totalment exempt el cos inferior. Els seus panys es decoren amb la mateixa senzillesa que hem vist per a les façanes de la casa. Les obertures s'emmarquen amb bandes llises, mentre que les finestres de mig punt de la part superior únicament tenen remarcades les pilastres i la clau de l'arc. L'àtic es culmina

amb una balustrada, sobre els cantons de la qual es disposen dos pinacles rematats per boles, element procedent dels programes decoratius del barroc que vegem també a la torre de l'hort de les Palmes.

Al costat oposat trobem el pati tancat per una paret de maçoneria, l'accés al qual es localitza en la part posterior. Aquesta va ser la zona que més transformacions va patir durant la reforma realitzada en la dècada dels anys trenta, ja que aprofitant la tanca perimetral recaient a la façana principal es van construir dues crugies amb llosa i pilars de formigó armat, dins la qual es va integrar part de la bassa, i el pou. Damunt es va construir una terrassa, situada a nivell de la planta superior de la vivenda, coberta per una estructura de columnes de formigó armat amb capitell jònic i un bigueram de biguetes fetes amb el mateix material, d'aspecte semblant a la que trobem a l'hort de Coll. Entre els intercolumnis es disposa una balustrada de formigó, tot seguint el mateix disseny que la dels balcons de la casa. A l'extrem d'aquest cos trobem la torre colomer, que va ser la última obra realitzada en el conjunt cap a 1942. Tot i això emprà un programa decoratiu prou semblant al de la resta de la casa, recurrent de nou a l'encaireuat per definir els cantons, a les motlures llises per a emmar-

Hort de Gamón, cos lateral

Façana posterior

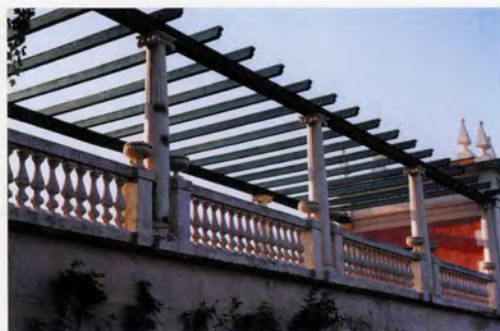
car les obertures, i als pinacles amb boles per al remat de l'àtic. La part inferior d'aquest espai està ocupada per una gruta artificial recaient al jardí que contenia una imatge de la Mare de Déu de Lorda, l'accés a la qual actualment es troba tapiat. Tot seguit encara es mantenen els cossos destinats a l'explotació agrícola de l'antiga casa del Sellut, formats per una crugia d'una planta amb coberta que vessa cap a l'interior del corral, i en angle amb aquesta trobem altra crugia de dues plantes amb la coberta disposada de la mateixa manera.

Altre dels elements més destacables d'aquest hort és el jardí. Ocupa una franja de terreny allargassada en sentit paral·lel a la façana de la casa. Es troba separat dels camps de tarongers, que se situen al mateix nivell, per una balustrada de formigó, dins la qual s'inserten simètricament respecte la part frontal bancs fets amb el mateix material, d'un estil prou eclèctic, tot barrejant elements decoratius d'estil barroc amb altres clàssics com ara el fris de xiquets dansats. Els principals elements arquitectònics s'articulen al voltant d'un eix central. En primer lloc apareix un sortidor amb una figura de terra cuita tauellets d'estil neobarroc, i tot seguit es disposa una pèrgola rodona feta amb columnes de formigó armat i capitells jònics basades en el mateix disseny que

les vistes a la galeria superior de la casa, al centre de la qual trobem una figura femenina de terra cuita sobre un pedestal, mentre que al final encontrem un noguer que tanca el final del recorregut. Tal i com hem comentat, davall el colomer se situa boca d'entrada a la gruta artificial. Es tracta d'un element característic del jardí romàntic, present també a altres horts estudiats, com ara el de Pla, on es recrea d'una manera artificial un element de la natura, reproduint al sostre fins i tot les estalactites i insertant plantes naturals entre les juntes de les pedres.

Gerro de terra cuita

Hort de Gamón, llotja

Banc de formigó

Jardí, vista general

Pèrgola al jardí

L'hort de Lis es localitza a la partida de la Pedrera, i s'hi pot accedir, tant des del camí de la Pedrera, des del camí dels Horts o des de la carretera d'Albal. La parcel·la es divideix en cinc bancals i el conjunt d'edificis es disposa centrat dins l'explotació (720.400-4.366.850), on conflueixen les quatre vies d'accés. Els tres davanters comuniquen amb l'esplanada que hi ha davant la façana, mentre que el posterior, que ix del camí de la Pedrera, uneix el motor amb la casa.

Segons informació oral del seu propietari, va ser construït per l'arquitecte Juan Bautista Carles Llamosi⁽¹⁾ l'any 1927, en substitució d'una anterior edificació que va ser enderrocada⁽²⁾. L'obra de Juan Bautista Carles, estudiada per Serra (1996), s'enquadra entre el classicisme prerracionalista, la influència de l'*art déco*, i el neobarroc, i es caracteritza per una puresa de línies, i per la simplificació i estilització dels escassos elements decoratius que apareixen en les composicions de les façanes.

L'edifici és de planta quadrangular i s'estructura en base a tres crugies perpendiculars a la façana i coberta a quatre vessants, mentre que a un costat trobem adossada la

capella i la torre mirador que sobreix en alçada respecte la casa. Per la part posterior i lateral hi ha adossada una crugia d'una planta, amb coberta plana i balustrada de formigó armat, que s'utilitza com a terrassa.

El cos central està format per tres plantes destinades a vivenda dels propietaris. Com a elements estructurals trobem els murs de rajola, els forjats de biguetes de ferro de perfil en forma de I i revoltos de rajola, mentre que els forjats de la coberta són les biguetes de fusta. Com a revestiment de la coberta es recorre a la teula alcantina vidrada.

La façana principal queda remarcada pel característic pòrtic que emfasitza l'accés a la vivenda, tot i que en aquest cas, a diferència dels altres horts estudiats, abasta tota l'amplària de la façana. El sostre es decora amb un teginat de casetons, basat en formes geomètriques senzilles. L'organització dels diferents elements es repeteix en cadascuna de les quatre façanes. Els cantons queden remarcats amb una motllura llisa, mentre una senzilla cornisa que separa la segona i la tercera planta, i el potent ràfec contribueixen a trençar l'orientació vertical de la decoració dels pisos inferiors i atorgar

(1) Per conèixer una biografia i relació d'altres obres d'aquest arquitecte vegeu l'obra de Serra (1996) p. 207-209.

(2) Aquesta informació coincideix amb les dades facilitades per l'adament cartogràfic de l'any 1900, on a l'emplaçament de l'actual casa apareix un altre anomenada casa d'Ulsina. Aquestes informacions també corroboren les apreciacions dels arquitectes autors del Catàleg Municipal d'Edificis protegits, ja que en la fitxa d'aquest hort afirmen que ha de ser obra d'arquitecte, el nom del qual desconeixen.

Hort de Lis, edifici i motor de reg amb el típic fumeral

Edifici principal

Detall dels elements decoratius de la torre mirador

Detall decoratiu del pòrtic d'accés

al conjunt una sensació d'unitat i horitzontalitat, accentuada també per recurs al llenç de rajola vista. Les obertures de les diferents plantes s'alineen en sentit vertical, disposant-se de manera simètrica. Les seues embocadures en alguns casos s'emmarquen amb unes motllures totalment llises, mentre que en altres casos apareixen sense cap motiu ornamental. I totes les embocadures de les finestres de la tercera planta apareixen decorades amb una banda de rajola vista. Per tant ens trobem davant un edifici caracteritzat per una simplificació dels elements decoratius, en la seua majoria provinents de la sintaxi clàssica, emprats en estils cronològicament anteriors, que en alguns casos queden reduïts a la més mínima expressió.

La torre mirador, adossada al costat esquerra de la casa, presenta una articulació murària semblant a les façanes analitzades. Amb els cantons ressaltats per bandes llises, la seua alçada es compartimenta en tres cossos: l'inferior i el superior amb revestiment, mentre que al central, que coincideix en dimensions amb la segona i tercera planta de la vivenda, l'arquitecte recorre de nou a la rajola vista, emmarcant els contorns amb una senzilla motllura, emprada també per a definir les embocadures de les finestres que s'hi obrin.

La capella es troba junt a la torre. La seua façana, tot i que respon als

Torre mirador

Façana lateral

Façana principal

(15) En aquest sentit resulta molt il·lustrativa aquesta cita de Galiana, J. E.: *Guia del turista en València*, València, 1929, p. 44: "Al igual que Toledo tiene su estilo monumental, que es el mudéjar, Córdoba el Árabe y Salamanca el Plateresco, Valencia tiene el Barroco como estilo propio. (...) Sin vacilaciones podemos asegurar que la arquitectura barroca es la que mejor representa a la construcción y edificación valenciana". Cita presa de Serra (1996: 75).

Façana neobarroca de la capella

mateixos trets estilístics comentats, com ara la senzillesa en la decoració, el repertori ornamental emprat ens evoca clarament l'arquitectura neobarroca, tot just en una època on l'arquitectura pretenia rememorar èpoques glorioses passades amb el recurs als estils coetanis⁽¹⁵⁾. D'aquesta manera s'abandona ja el neogòtic que vegem a la capella de l'hort de Pla, preferit per a l'arquitectura religiosa de les darreres centúries del segle XIX dins l'ambient romàntic. La façana s'emmarca amb dues pilastres de rajola vista, amb remat en vessant, decorats amb boles. També l'accés es troba emmarcat per un llenç de rajola vista, damunt el qual corre una motllura, formant les característiques orelleres, sobre el qual es disposa un pinacle.

Davant la façana principal apareix un jardí, el disseny original del qual ha estat modificat successivament amb el pas del temps. Únicament queden algunes espècies vegetals, l'estructura de ferro —on les diferents peces s'uneixen amb rebllons— del passeig que forma amb la porta d'accés i una balustrada de formigó que tanca el jardí junt a la qual trobem uns bancs de fàbrica revestida amb taulells de ceràmica de Manises decorats amb motius neobarrocs, semblants als vists a altres horts.

La casa dels estatgers se situa en la part posterior. Es tracta d'un edifici independent i separat pel recorregut del camí posterior de la casa.

Hort de Lis, passeig del jardí

Balustrada jardí

Banc del jardí

Hort de Pla, bosquet amb la cova i el llac artificial

Apèndix - per Jorge Cerveró

INVENTARI D'ESPÈCIES ORNAMENTALS DELS HORTS

Hort de Gamón

Arbres

<i>Acer negundo</i>	auró
<i>Casuarina equisetifolia</i>	casuarina
<i>Cedrus libani</i>	cedre
<i>Cydonia oblonga</i>	codonyer
<i>Diospyros kaki</i>	caquier
<i>Ficus carica</i>	figuera
<i>Grevillea robusta</i>	grevillea
<i>Jacaranda mimosifolia</i>	jacaranda
<i>Juglans regia</i>	noguera
<i>Lagerstroemia indica</i>	laguerstrèmia
<i>Laurus nobilis</i>	llorer
<i>Phoenix canariensis</i>	palmera de Canàries
<i>Pinus canariensis</i>	pi de canàries

Hort de Coll

Arbres

<i>Araucaria excelsa</i>	araucària
<i>Casuarina equisetifolia</i>	casuarina
<i>Celtis australis</i>	lledoner
<i>Ceratonia siliqua</i>	garrofera
<i>Chorisia speciosa</i>	xorisia
<i>Cupressus arizonica</i>	xiprer d'arizona
<i>Cupressus sempervirens</i>	xiprer
<i>Eriobotrya japonica</i>	nesprer de Japó
<i>Jacaranda mimosifolia</i>	jacaranda
<i>Lagerstroemia indica</i>	laguerstrèria
<i>Laurus nobilis</i>	llorer
<i>Ligustrum japonicum</i>	olivereta
<i>Olea europea</i>	olivera
<i>Phoenix canariensis</i>	palmera de Canàries
<i>Phoenix dactylifera</i>	palmera datilera
<i>Pinus halepensis</i>	pi blanc
<i>Prunus domestica</i>	cirerer
<i>Prunus pissardii</i>	prunera
<i>Punica granatum</i>	magraner
<i>Robinia pseudoacacia</i>	robinia

<i>Punica granatum</i>	magraner
<i>Schinus molle</i>	pebrer bord
<i>Thuja occidentalis</i>	tuia

Arbustos i plantes enfiladisses

<i>Bougainvillea glabra</i>	buganvilla
<i>Chamaerops humilis</i>	margalló
<i>Monstera deliciosa</i>	
<i>Hedera helix</i>	heura
<i>Lippia triphylla</i>	herba Lluïsa
<i>Euphorbia pulcherrima</i>	flor de Nadal
<i>Ruscus sp.</i>	galzeran
<i>Tamarix galica</i>	tamariu
<i>Vitis vinifera</i>	vinya
<i>Wisteria sinensis</i>	glicina

<i>Schinus molle</i>	pebrer bord
<i>Thuja occidentalis</i>	tuia
<i>Tilia sp.</i>	til·ler
<i>Yucca elephantipes</i>	iuca

Arbustos i plantes enfiladisses

<i>Phyllostachys sp.</i>	bambú
<i>Bougainvillea glabra</i>	buganvilla
<i>Buddleia davidii</i>	
<i>Asparagus plumosus</i>	esparraguera
<i>Hedera helix</i>	heura
<i>Hibiscus rosa-sinensis</i>	hibisc de la Xina
<i>Hibiscus syriacus</i>	altea
<i>Hipomea violacea</i>	
<i>Jasminum officinale</i>	gessamí
<i>Myrtus communis</i>	murta
<i>Nerium oleander</i>	baladre
<i>Pittosporum tobira</i>	pitòspor
<i>Rosa sp.</i>	roser
<i>Rosmarinus officinalis</i>	romer
<i>Syringa vulgaris</i>	lilà

Hort de Pla

Arbres

<i>Ailanthus altissima</i>	ailant
<i>Braussonetia papyrifera</i>	morera de paper
<i>Casuarina equisetifolia</i>	casuarina
<i>Cedrus libani</i>	cedre
<i>Celtis australis</i>	lledoner
<i>Cupressus arizonica</i>	xiprer d'arizona
<i>Ficus carica</i>	figuera
<i>Gleditsia triacanthos</i>	acàcia de tres punxes
<i>Juglans regia</i>	noguera
<i>Lagerstroemia indica</i>	laguerstrèmia
<i>Laurus nobilis</i>	llorer
<i>Phoenix canariensis</i>	palmera de Canàries
<i>Phoenix dactylifera</i>	palmera datilera
<i>Populus canadensis</i>	xop
<i>Prunus amygdalus</i>	ametler
<i>Prunus domestica</i>	cirerer

Hort de Lis

Arbres

<i>Cupressus sempervirens</i>	xiprer
<i>Ficus carica</i>	figuera
<i>Juglans regia</i>	noguera
<i>Laurus nobilis</i>	llorer
<i>Ligustrum japonicum</i>	olivereta
<i>Magnolia grandiflora</i>	magnòlia
<i>Pinus halepensis</i>	pi blanc

Hort de Montesinos

Arbres

<i>Cupressus sempervirens</i>	xiprer
<i>Eriobotrya japonica</i>	nesprer del Japó
<i>Ficus carica</i>	figuera
<i>Jacaranda mimosifolia</i>	jacaranda
<i>Juglans regia</i>	noguera
<i>Magnolia grandiflora</i>	magnòlia
<i>Phoenix canariensis</i>	palmera de Canàries
<i>Phoenix dactylifera</i>	palmera datilera
<i>Pinus halepensis</i>	pi blanc

Hort de Veyrat

Arbres

<i>Abies alba</i>	avet
<i>Araucaria excelsa</i>	araucària
<i>Arecastrum romanzoffianum</i>	cocoter
<i>Cupressus arizonica</i>	xiprer d'arizona
<i>Jacaranda mimosifolia</i>	jacaranda
<i>Laurus nobilis</i>	llorer
<i>Phoenix canariensis</i>	palmera de Canàries
<i>Populus alba bolleana</i>	xop
<i>Robinia pseudoacacia</i>	robínia

<i>Punica granatum</i>	magraner
<i>Robinia pseudoacacia</i>	robínia
<i>Schinus molle</i>	pebrer bord
<i>Thuja occidentalis</i>	tuia
<i>Tilia sp.</i>	til·ler
<i>Trachycarpus fortunei</i>	palmera excelsa

Arbustos i plantes enfiladisses

<i>Acanthus mollis</i>	acant
<i>Phyllostachys sp.</i>	bambú
<i>Asparagus plumosus</i>	esparraguera
<i>Euonymus japonica</i>	evònim
<i>Hedera helix</i>	heura

Falgueres

<i>Myrtus communis</i>	murta
<i>Nerium oleander</i>	baladre
<i>Vitis vinifera</i>	vinya
<i>Wisteria sinensis</i>	glicina

<i>Robinia pseudoacacia</i>	robínia
<i>Schinus molle</i>	pebrer bord
<i>Thuja occidentalis</i>	tuia
<i>Yucca elephantipes</i>	iuca

Arbustos i plantes enfiladisses

<i>Bougainvillea glabra</i>	buganvilla
<i>Hibiscus rosa-sinensis</i>	hibisc de la xina
<i>Nerium oleander</i>	baladre

<i>Populus alba nivea</i>	xop
<i>Populus nigra itálica</i>	xop
<i>Prunus pissardii</i>	prunera
<i>Salix babylonica</i>	desmai
<i>Thuja occidentalis</i>	tuia

Arbustos i plantes enfiladisses

<i>Bougainvillea glabra</i>	buganvilla
<i>Lippia triphylla</i>	herba Lluïsa
<i>Nerium oleander</i>	baladre
<i>Tamarix galica</i>	tamariu

Arbustos i plantes enfiladisses

<i>Bougainvillea glabra</i>	buganvilla
<i>Hedera helix</i>	heura
<i>Jasminum officinale</i>	gessami
<i>Nerium oleander</i>	baladre
<i>Pittosporum tobira</i>	pitòspor
<i>Ruscus sp.</i>	galzeran
<i>Vitis vinifera</i>	vinya
<i>Wisteria sinensis</i>	glicina

Hort de Coll,
rosetó de l'àtic

Glossari

- ampit.** Perllongació dels murs de la façana, ultrapassant la línia de la teulada d'un edifici. Barana que es col·loca en un lloc alt, per a aguaitar sense perill de caure.
- àtic.** Últim pis d'un edifici que té una alçada menor que la resta dels pisos.
- balustrada.** Sèrie de balustres col·locats entre el passamà i la sola d'una barana.
- biga.** Peça generalment prismàtica, que serveix per a suportar les càrregues que no graviten directament sobre una paret o pilar.
- bigueta.** És cadascuna de les bigues secundàries o menors que es recolzen sobre jàsseres o murs de càrrega.
- brancal.** Lateral d'una obertura que rep les càrregues de la llinda o arc que la tanca.
- cabiró.** Llistó de fusta que es col·loca de forma transversal a les biguetes que formen el forjat d'una coberta, damunt el qual es disposen les resilles.
- capitell.** Cap o coronament d'una columna.
- carreu.** Bloc de pedra tallat a escaire.
- collarí.** Franja o anell que rodeja el fust d'una columna o pilar.
- columna.** Element vertical de secció circular, projectada per a rebre qualsevol tipus de càrrega.
- cornisa.** Remat compost de motlures o cos voladis amb motlures, que serveix de remat a un altre.
- crugia.** Espai comprès entre dos línies de càrrega.
- denticles.** Cadascuna de les peces en forma de paral·lel·lepid rectangle que, formant una filera, es col·loquen en la part superior del fris de l'ordre jònic i també associats a d'altres elements arquitectònics.
- embocadura.** Boca d'una obertura.
- encarreuat.** Fàbrica de blocs de pedra acuradament tallats i col·locats en filades horitzontals amb fines juntes verticals per a diferenciar-les de la maçoneria ordinària, les pedres de la qual es disposen tal i com ixen de la pedrera.
- encoixinat.** Pedra tallada en grans blocs separats uns dels altres per juntes rebuidades, que s'empra per donar una textura rica i agressiva a un mur exterior.
- entaulament.** Conjunt de motlures que rematen un cos o un ordre arquitectònic. Generalment es compon d'arquitrau, fris i cornisa.
- faldó.** Vessant d'una coberta que cau sobre una paret.
- forjat.** Estructura de ferro, fusta o formigó armat que sustenta el sòl d'una planta o coberta.
- frontó.** Remat triangular d'una façana o d'un pòrtic. Es disposa també damunt de portes o finestres.
- glorieta.** Espai que sol haver als jardins, normalment de forma rodona, tancat i revestit de plantes enfiladisses, parres o arbres.

intradós. Superfície interior visible d'un arc, volta o obertura.

jàssera. V. biga.

llum. Dimensió horitzontal d'una obertura o espai interior.

llinda. Fusta o pedra travessera, generalment amagada amb un revestiment, que clou la part superior d'un portal o d'una finestra.

maçoneria. Obra feta amb pedres de talla irregular i aparellades d'igual manera.

mènsula. Peça d'arquitectura perfilada amb diverses motlures, que sobreix d'un pla vertical i que serveix per a rebre o sostenir alguna cosa.

Detall del sol de la glorieta (hort de Pla)

mosaic de Nolla. Mosaic format per peces cuites en gres de diferents grandàries i colors, formant composicions geomètriques, i fins i tot figuratives. Rep el nom de la firma que va començar a fabricar-lo a Meliana cap a 1860, a imitació dels anglesos de Maw.

ogiva. Figura formada per dos arcs de cercle iguals, que es tallen en un dels extrems, característica dels diferents elements constructius emprats dins els repertoris de l'arquitectura gòtica.

paret mitgera. Mur que tanca un espai, però que no suporta càrregues.

pèrgola. Armadura per a sostenir una planta.

pilar. Element, sense proporció entre el gruix i alçada, de secció quadrada, circular o poligonal, que serveix per a rebre les càrregues d'altra fàbrica o estructura.

pilastra. Pilar d'escàs gruix que sobreix lleugerament del mur.

pinacle. Remat emprat en l'arquitectura gòtica i barroca, de forma piramidal o cònica.

pòrtic. Lloc cobert i amb columnes o pilars que es construeix davant els edificis sumptuosos.

ràfec. Part de la teulada que sobreix del pla d'una façana

revoltó. Petita volta, de poca llum, feta amb resilles, que va d'una bigueta a un altra d'un sostre.

rosetó. Finestra circular calada, amb ornaments.

sòcol. Fris o franja que es pinta o col·loca en la part inferior d'una paret.

teginat. Sostre decorat amb elements poligonals i còncaus, repetits en sèrie, i fets de fusta, pedra, guix o d'altres materials.

teula alacantina. Teula plana d'encaix.

teula àrab. Peça de fang cuit formada per una canal cònica que serveix per a impermeabilitzar i evacuar l'aigua de les cobertes.

tornapunta. Peça de ferro o de fusta que, unida a una horitzontal, serveix per a transmetre les càrregues a una vertical.

verdugada. Filera horitzontal de rajoles en una construcció.

volta. Estructura arquitectònica corbada que cobreix un espai, forma un sostre, conformada amb elements que es recolzen mútuament i exerceixen una pressió exterior suportada per parets, pilars, contraforts, etc.

Hort de Pla,
font-sortidor al jardí

Bibliografia i fonts

Bibliografia

- ABAD GARCÍA, V.** (1984): *Historia de la Naranja (1781-1939)*. Valencia, Comité de Gestión y exportación de frutos cítricos.
- ALGARRA, V. I CAMPS, C.** (1995): "Baldosa", a *Enciclopedia Valenciana de Arqueología Industrial*. València, I.V.E.I.
- ARNALTE ALEGRE, E.** (1983): "Transformaciones agrarias recientes en l'Horta de Valencia" en *1er Col·loqui d'Història Agrària*, Barcelona, 13-15 d'octubre de 1978 València, p. 291-306.
- BALLESTER-OLMOS Y ANGUÍS, J.** F.[ed.] (1996): *Diseño de Jardines*. Valencia, Escuela Universitaria de Ingeniería Técnica Agrícola.
- BESÓ ROS, A.** (1993): "Planteamientos metodológicos para la catalogación y estudio de la arquitectura rural." en *Revista de Folklore*, 146. Valladolid, Obra social y cultural de Caja España. p. 49-55.
- (1994) *Arquitecturas rurales dispersas en el paisaje agrari de Torrent*. Torrent, Caja de Ahorros del Mediterráneo-Diputació de València.
- (1995). *Les alquerias en el paisatge agrari de l'Horta Sud*. València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació (Inèdit).
- BERROCAL RUIZ, P.** (1995): "Pozo a motor" a *Enciclopedia Valenciana de Arqueología Industrial*. València, I.V.E.I.
- BENITO GOERLICH, D.** (1992): *La arquitectura del eclecticismo en Valencia. Vertientes de la arquitectura valenciana entre 1875 y 1925*. Valencia, Ayuntamiento.
- BURRIEL DE ORUETA, E. L.** (1971): *La huerta de Valencia: zona sur. Estudio de geografía agraria*. Valencia, Instituto de Geografía-Institución Alfonso el Magnánimo.
- CASAS TORRES, J. M.** (1944): *La vivienda rural y los núcleos de población rurales de la huerta de Valencia*. Madrid, C.S.I.C.
- DEL REY AYNAT, M.** (1983): "La casa tradicional" en *Temas d'etnografia valenciana*. Vol I. Valencia, Institució Alfons el Magnànim. p. 181-287.
- (1987): *Evolución del término "Alqueria" entre los siglos XVI-XIX en la comarca de l'Horta de Valencia*. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. (Inèdit).
- (1990 a): "Fichas de arquitectura tradicional valenciana" a *Geográfica Valenciana*. València, I.T.V.A. p. 120-123.
- (1990 b): "La casa rural de origen moderno en el territorio valenciano" a *Actas de las jornadas Arquitectura popular en España*. Madrid, C.S.I.C. p. 526-539.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO:** *Nomenclátor del Censo de 1888*.
- DOMÈNECH ALCOVER, E.** (1991): "Naranja y arquitectura" a *Historia de la Naranja*. Valencia, Editorial Prensa Valenciana. p. 101-140.
- "L'arquitectura dels magatzems de taronja", a *La fruta dorada. La industria española del cítrico (1781-1995)*. Valencia, Generalitat Valenciana. p. 89-120.
- GIMÉNEZ BALDRÉS, E. J.** (1996): *Parcelaciones residenciales suburbanas. La formación de la periferia*

metropolitana de Valencia. Valencia, Servicio de Publicaciones de la Universidad Politécnica de Valencia.

JORNADES DEL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC I URBANÍSTIC DE L'HORTA SUD. PONÈNCIES I CONCLUSIONS. (PICANYA, 18-19 DE JUNY 1982) València, 1983).

JUNTA GENERAL DE ESTADÍSTICA: *Nomenclátor del censo de 1860.*

MADOZ, P. (1849): *Diccionario geográfico, estadístico histórico de España y sus posesiones de ultramar.* Madrid.

MATEU BELLÉS, J. (1983): "Aprofitament del territori i evolució del poblament" en *Temes d'etnografia valenciana*, I. Valencia Institutió Alfons el Magnànim. p. 17-118.

PÉREZ CAMPS, J. I REQUENA DÍEZ, R. (1987): *Taulells de Manises (1900-1936)*. Manises, Ajuntament de Manises-M.C.M.

PONS, A. I SERNA, J. (1992): *La ciudad extensa. La burguesía comercial-financiera en la Valencia de mediados del XIX.* València. Diputació de València. Centre d'Estudis d'Història Local.

PRIMO MILLO, E. (1991): "Evolución de las técnicas de cultivo" a *Historia de la Naranja*. Valencia, Editorial Prensa Valenciana. p. 261-280.

PULÍN MORENO, F. (1990) "Arquitectura popular y revolución industrial" a *Actas de las jornadas Arquitectura Popular en España*. Madrid, C.S.I.C. p. 611-619.

SANTAMARÍA, M^a. T. (1993): *El jardín de Monforte*. Valencia, Generalitat Valenciana-Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.

— (1995): *El parque de Ribalta*. Estudio historiográfico, análisis de vegetación y elementos arquitectónicos. Valencia, Generalitat Valenciana-Conselleria de Cultura.

SERRA DESFILIS, A. (1996): *Eclécticismo tardío y Art Déco en la ciudad de Valencia (1926-1936)*. Valencia, Ayuntamiento.

Fonts documentals

AJUNTAMENT DE PICANYA: Catàleg municipal d'edificis protegits.

Fonts cartogràfiques

INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL:

Planimetria de Picanya. Any 1901.

— Parcel·laris del cadastre de rústica. Any 1929.

— *Mapa Topogràfico Nacional*, fulla 721. Escala 1:50.000.

SERVICIO GEOGRÁFICO DEL EJÉRCITO: *Mapa Topográfico Nacional*. Escala 1:25.000.

Hort de Pla

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
INSTITUT DE DISENY I ARQUITECTURA
C/ MURILLO, 201. 46100 BURJASSOT (VALÈNCIA)
TEL. 963 51 42 00 FAX 963 51 42 01
WWW.DISENYIARQUITECTURA.UV.EU

INSTITUT DE DISENY I ARQUITECTURA
C/ MURILLO, 201. 46100 BURJASSOT (VALÈNCIA)
TEL. 963 51 42 00 FAX 963 51 42 01
WWW.DISENYIARQUITECTURA.UV.EU

El paisatge de la comarca de l'Horta Sud s'ha caracteritzat històricament per un equilibri plurisecular entre les terres de marjal, situades al voltant de l'Albufera; l'horta, regada per les séquies del Túria; i les franges de secà localitzades cap a la zona de ponent. Però, com ens indica l'autor del pròleg Amadeo Serra, cap al darrer terç del segle XIX es desperta un interès renovat pel paisatge de l'Horta i les seues gentes entre els habitants de la ciutat. A més, algunes novetats introduïdes a ran de la revolució industrial i la progressiva implantació del cultiu del taronger, van afavorir que aquestes terres foren objecte d'inversió preferent per part d'una nova classe ciutadana emergent: la burgesia.

Dins d'aquest context de transformació socio-econòmica apareix una nova manera d'articular el paisatge agrari: l'hort de tarongers, caracteritzat per tractar-se d'una explotació agrària concentrada, generalment rodejada per una tanca, i presidida per una edificació que servia tant com a lloc d'estiu i esbargiment per als propietaris, com per a residència de la família que tenia cura del seu cultiu.

Per tot això, segons l'autor del llibre, l'hort de tarongers constitueix dins l'actual paisatge agrari un símbol característic, producte d'unes coordenades socio-econòmiques que es donaren en un espai de temps concret, aproximadament entre 1880 i 1930.

Aquest estudi es fonamenta en el treball de camp i en l'anàlisi del paisatge. La mirada detinguda i precisa de l'autor contempla el panorama de la comarca per aproximar-se després al terme de Picanya i descriure l'entorn concret de cada hort, de les seues construccions i dels seus jardins.